

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MARUŠA LEVEC

**ŽENSKÉ IN PROSTI ČAS –
ODNOS DELA IN PROSTEGA ČASA ŽENSK**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

MARUŠA LEVEC

Mentorica red. prof. dr. NEVENKA ČERNIGOJ SADAR

**ŽENSKÉ IN PROSTI ČAS –
ODNOS DELA IN PROSTEGA ČASA ŽENSK**

DIPLOMSKO DELO

LJUBLJANA, 2004

KAZALO

UVOD	5
1. PREGLED RAZVOJA POJMOVANJA PROSTEGA ČASA	6
1.1 PROSTI ČAS KOT ZGODOVINSKA KATEGORIJA	6
1.2 INDUSTRIJSKO OBDOBJE	7
1.3 PROSTI ČAS V KAPITALISTIČNI DRUŽBI IN NJEGOVA KOMERCIALIZACIJA	10
1.4 POSTMODERNA TEORIJA POTROŠNJE	11
2. ODNOS MED DELOM IN PROSTIM ČASOM	14
2.1 OPREDELITEV DELA IN DELOVNEGA ČASA	15
2.2 VPLIV DELA NA PROSTI ČAS	16
2.2.1 Parkerjev model življenjskega prostora	16
2.2.1.1 Kritike Parkerja	18
2.2.2 Kellijeva opredelitev prostega časa kot dialektika eksistencialnega in socialnega ...	19
2.2.3 J. Neulingerjeve motivacijske razlage aktivnosti	19
3. FORMALNO IN NEFORMALNO DELO	20
3.1 PLAČANO DELO ŽENSK	22
3.1.1 Ekonomski in emocionalni motivi žensk za delo in zaposlovanje	24
3.1.2 Spremembe identitete v visoki moderni	24
4. OPREDELITEV PROSTEGA ČASA	26
4.1 DEFINICIJA PROSTEGA ČASA	26
4.2 FUNKCIJA PROSTEGA ČASA	29
4.3 SOCIALNOEKONOMSKE IN PSIHOLOŠKE DETERMINANTE PROSTEGA ČASA	30
5. PREUČEVANJE PROSTEGA ČASA ŽENSK	31
5.1 OZADJE RAZISKAV O PROSTEM ČASU ŽENSK	32
5.2 RAZISKAVE O ŽENSKAH IN DEFINICIJAH PROSTEGA ČASA ...	33
5.3 LIBERALNI IN RADIKALNI FEMINISTIČNI POGLEDI NA PROSTI ČAS	34

5.3.1 Liberalni pristop k prostemu času žensk	34
5.3.2 Radikalni pristop k prostemu času žensk	35
5.4 SOCIALISTIČNA FEMINISTIČNA TEORIJA	35
5.5 POMEN PROSTEGA ČASA ZA ŽENSKE	37
6. METODOLOŠKI PRISTOP RAZISKOVANJA	39
6.1 OPREDELITEV PROBLEMA	39
6.2 HIPOTEZE	39
6.3 KAZALCI ZNAČILNOSTI IZVENDELOVNEGA ČASA ZAPOSLENIH	39
6.3.1 Kazalci demografskih in socialnih značilnosti anketirank	39
6.3.2 Kazalci značilnosti dela, ki ga opravljajo anketiranke na delovnem mestu	40
6.3.3 Vedenjske značilnosti anketirank v izvendelovnem času	40
6.4 METODA ZBIRANJA PODATKOV IN ANALIZA	41
7. INTERPRETACIJA REZULTATOV	45
7.1 NAJPOGOSTEJŠE PROSTOČASNE DEJAVNOSTI	45
7.1.1 Neformalno delo	48
7.2 RAZLIKE V ZNAČILNOSTIH DELA MED ŽENSKAMI Z RAZLIČNO STOPNJO IZOBRAZBE	49
7.2.1 Napor pri delu	49
7.2.2 Samostojnost pri delu	50
7.2.3 Ustvarjalnost pri delu	51
7.3 NAČINI PREŽIVLJANJA PROSTEGA ČASA ŽENSK Z RAZLIČNO STOPNJO IZOBRAZBE	54
7.3.1 Različna stopnja izobrazbe in način preživljanja prostega časa	54
7.4 NAČINI PREŽIVLJANJA PROSTEGA ČASA ŽENSK Z RAZLIČNO STOPNJO AVTONOMIJE NA DELOVNEM MESTU	57
7.4.1 Različna stopnja samostojnosti pri delu in način preživljanja prostega časa	57
8. SKLEP	60

LITERATURA	63
PRILOGA – ANKETNI VPRAŠALNIK	67

UVOD

Pojmovanje in vrednotenje prostega časa je povezano z značilnostmi družbenega razvoja. Meje med delovnim in prostim časom postajajo vse bolj gibljive in delo pogosto prepleta celotno življenje.

S sociološkega vidika so med spoloma pomembne razlike v načinu preživljanja prostega časa. Obstoj tovrstnih razlik je nedvoumen, saj jih potrjuje vsakdanja realnost. Prav zato sem se odločila, da za temo svoje naloge izberem področje prostega časa žensk. Prvi del naloge je teoretičen in nas popelje preko pregleda pojmovanja prostega časa v različnih zgodovinskih obdobjih do odkrivanja odnosov med delom in prostim časom. Pomemben element pri preučevanju prostega časa je nedvomno neformalno delo, še posebej za ženske. Vsi vemo, da v gospodinjstvu in pri vzgoji otrok še vedno opravljajo številne aktivnosti, ki se pojmujejo kot samoumevne in seveda niso plačane.

Ustavili se bomo tudi pri definicijah in funkcijah prostega časa, kot jih opredeljujejo različni avtorji. Poiskujem poiskati začetke in ozadje raziskav o prostem času žensk ter pojasniti različne poglede na prosti čas žensk danes. V empiričnem delu naloge sem z anketo med mlajšimi ženskami želela odgovoriti na nekatera vprašanja, povezana s prostim časom žensk in njihovim delom na delovnem mestu. Predvsem me zanimajo vzorci oziroma načini preživljanja prostega časa glede na vrsto dela, ki ga opravljajo. Predmet raziskave so prostočasne aktivnosti žensk, tako z vidika količine kot njihove vsebine. Zanimajo me tudi možnosti izbire prostočasnih aktivnosti žensk ter ovire, ki jih srečujejo pri udeležanju teh aktivnosti.

Poiskovala sem vsaj delno odstreti tančico, ki prekriva prosti čas, kot neusahljivi vir možnosti za psihično in fizično zadovoljstvo posameznika pri njegovem preživljanju. Treba je poudariti, da je osnovni element prostega časa, v primerjavi z drugimi področji življenja, večja možnost osebne izbire in samoekspresije. Vsebina in bogastvo prostega časa sta še vedno odvisna od posameznikovega družbenoekonomskega položaja, ki je pogosto pomemben dejavnik sprememb v načinu izrabe prostega časa.

1. PREGLED RAZVOJA POJMOVANJA PROSTEGA ČASA

1.1 PROSTI ČAS KOT ZGODOVINSKA KATEGORIJA

Neizogibno je vprašanje, ali je prosti čas obstajal v vseh epohah in v vseh civilizacijah? Obravnavanje prostega časa sovpada z družbenim in produkcijskim razvojem od brezrazredne skupnosti do razrednih družb. Razvoj prostega časa je objektivno pogojen ter socialno, ekonomsko, politično, časovno in geografsko determiniran. Z družbenim razvojem se je spreminjalo tudi pojmovanje prostega časa. Neenakopravnost razrednih družb, ki se je odražala na vseh področjih družbenega življenja, je bila izrazita tudi na področju prostega časa.

Koncepcija prostega časa, neodvisnega od dela, je bila v mnogočem tuja primitivnim družbam. Prosti čas ni obstajal kot samostojen fenomen. Vse dejavnosti so bile povezane z eksistenčno odvisnostjo človeka od narave. Največ časa so ljudje v primitivnih rodovnih skupnostih namenili ohranitvi lastne eksistence in preživetju svojega rodu.

»Organizacijo življenja so določali dnevni, mesečni in sezonski ritmi naravnega univerzuma. Predstava časa je temeljila na ponavljanju aktivnosti, prevladovalo je ciklično pojmovanje časa« (Černigoj Sadar, 1991:13). Za to stopnjo družbenega razvoja je značilna prepletenost igre, plesa, pesmi, ritualov in dela. Prisotnost in vpliv prostega časa se izražata v neposredni povezavi z naravo in značajem dela, z odvisnostjo človeka od narave.

Problem trajanja delovnega časa se pri prvotnih skupnostih ni pojavljal. Človek je živel v sozvočju z naravnim ritmom življenja. Ni imel določenega delovnega časa, zato tudi ni poznal prostega časa. Izmenjavale so se proizvodne, religiozne in razvedrilne dejavnosti.

Povzamemo lahko, da je v primitivnih družbah namesto prostega časa obstajal čas, namenjen za ceremonije, ki so bile neposredno vezane na delo. Uživanje prostega časa se tako ni moglo ločiti ne samo od dela, temveč tudi ne od obredov in ceremonij. Nadaljnji družbeni razvoj je potekal v smeri vedno večje diferenciacije družbenih odnosov in delitve vlog.

Zgodovinski pregled pojmovanja prostega časa bi težko osvetlili brez doživetij in izkušenj starogrške civilizacije.

Antična Grčija kot tipična visoko razvita sužnjelastniška družba je prosti čas povzdignila na stopnjo družbenega ideala. Grška filozofija je učila, da se človek potrjuje le v kontemplaciji. To mu omogoča prosti čas, ki je vsebinsko izpolnjen z družabnimi razgovori ter spoznavanjem znanosti, umetnosti in filozofije. Toda te možnosti so imeli le nekateri.

Praktično ves človekov razpoložljivi čas je bil namenjen delu. Prosti čas in zabava sta bila domena višjih slojev. »Aristotel meni, da sta igra in zabava le vrsta počitka, ki sledi napornemu delu. Prosti čas razume kot samostojno ustvarjalno aktivnost« (Aristotel v Božovič, 1979:81). Tudi Platonov koncept prostega časa je izraz zagovornikov vladajočega sužnjelastniškega sistema. Zavedanje, da je od količine in načina izrabe prostega časa odvisna stopnja osebne sreče in zadovoljstva, je očitno.

»Razmejitev med prostim časom in proizvodnim delom je nastala s pojavom razredov. V antiki je bila to meja, ki je delila sužnje in gospodarje, v fevdalizmu pa privilegirano plemstvo in cerkveno gospostvo od tlačanov« (Gorup, 1981:6).

Kulturnozgodovinske ocene prostega časa v srednjem veku so zelo neenotne. Nekateri teoretiki in zgodovinarji menijo, da je imela zabava pomembno vlogo v življenju srednjeveškega človeka, drugi pa to misel vztrajno zanikajo. Osnovne aktivnosti plemičev, ljudi, ki so imeli čas in ki so ga znali izkoristiti, so bile lov, šport, jahanje, borbene igre, turnirji, pesmi, gledališki in glasbeni dogodki ..., vse te dejavnosti so se odvijale v plemiških dvorcih, ki so bili center družabnega življenja (glej Božovič, 1979:90).

Renesansa, reformacija in industrijska revolucija so zadale močan udarec dotedanjim pogledom in načinom življenja. Osnovo za vse duhovne aktivnosti in kulturne vidike predstavljajo napredek, razum in znanje.

1.2 INDUSTRIJSKO OBDOBJE

Prosti čas kot družbeni problem množičnega značaja je vezan na pojav industrijske revolucije. Prav tako je s tem povezan tudi pojav delovnega časa kot časovno omejenega in vsebinsko homogeniziranega segmenta celotnega človekovega časa.

»Proces industrializacije je povzročil diferenciacijo družbenih institucij in njihovih funkcij na vseh področjih življenja. Dokončen razcep med delovnim in bivalnim okoljem pomeni tudi ločitev med produkcijo, reprodukcijo in potrošnjo. Začrtale so se meje med posameznimi področji življenja, kot so plačano delo, družina in prosti čas« (Černigoj Sadar, 1991:14).

Oblikuje se pojem prostega časa kot dopolnila delu. Dokler je prevladovala manufakturna proizvodnja, je bil problem družbene neenakosti na področju prostega časa še prikrit. Izum parnega, tkalnega in predilnega stroja pa je pospešil delitev dela in povečal socialne razlike. V začetnem stadiju kapitalizma se je delovni čas neprestano podaljševal, pogosto pa tudi

presegel fizične zmožnosti delavcev. To je bila posledica nerazvitih proizvodnih sil in vedno večje težnje lastnikov kapitala po njegovi čim večji akumulaciji. Delavski razred, ki se je pojavil kot močna revolucionarna in napredna družbena sila, je izvajal vedno večji pritisk, da bi se ustvarili pogoji za normalno delo in življenje delavcev. Poleg tega sta tudi tehnični napredek in dvig družbenega dohodka pripomogla k objektivnemu ustvarjanju pogojev za omejevanje oziroma skrajševanje delovnega dne (glej Božović, 1979:17–69).

Z osemdesetimi leti 19. stoletja se je prosti čas začel povečevati: delovni čas se je začel krajšati, življenjski standard pa naraščati. Vendar pa se nista povrnili svoboda in fleksibilnost prostega časa predindustrijskega obdobja.

Kot pri mnogih temah v sociologiji, tudi pri razpravah o prostem času in delu ni mogoče biti objektivni in nevtralen. V tem poglavju obseg predstavljenih stališč veliko dolguje vrednotam in ideologiji določenih sociologov.

Karl Marx je delo pojmoval kot prvinsko potrebo človeka. Comte in Proudhon se razlikujeta od Marxa v njunem dojetju družbe v prihodnosti, vsi pa menijo, da je prosti čas posledica tehnološkega napredka in socialne emancipacije. Vsi trije povezujejo razvoj prostega časa z napredkom in intelektualno kulturo delavcev, s povečanjem njihove participacije v javnih zadevah (glej Dumazedier, 1974:10).

Glede na to, da ima delo značaj obveznosti in neizogibnosti (do družbe in do sebe), prosti čas pa je izraz svobodne izbire posameznika, se zastavlja vprašanje, ali ima prednost delo ali prosti čas. Po Marxu (Božović, 1979) mora odnos med obema področjema človeškega delovanja potekati po poti dialektičnega razvoja. V brezrazredni družbi pa bo vzpostavljen optimalen odnos med obema. Prosti čas je potreben za človekov osebnostni razvoj, tako telesni kot duhovni. V prostem času se posameznik manifestira tudi kot družbeno bitje s tem, ko opravlja nekatere družbene funkcije. Marxova koncepcija razmerja med delom in prostim časom implicira odgovor na vprašanje, ali je pomembnejše delo ali prosti čas. Odnos med enim in drugim področjem je izhodišče za marksistično koncepcijo prostega časa, po kateri tako delo kot prosti čas vzajemno vplivata drug na drugega, se dopolnjujeta in spreminjata. Ostaja dejstvo, da sta kapitalizem in industrializem s povečanjem produktivnosti pripeljala do ostrega in izključujočega ločevanja dela od vsega, kar ni delo. »S tem, ko je delo postalo zelo aktivno, bolj učinkovito in strogo usmerjeno v cilj, je prosti čas potisnilo v ozadje vsakdanjika in ga spremenilo v negativen namesto pozitiven dejavnik, meni Clement Greenberg« (glej Božović, 1979:117).

Delo je s svojimi standardi učinkovitosti postalo glavni »življenjski posel« za vse razrede industrijske družbe. Prosti čas, ki se je prvotno dojemal kot »pasivno stanje«, pa je postal

izrazita priložnost za beg od učinkovitega, smotrnega dela in od psihičnih naporov, vezanih na delo. Popolni prosti čas v smislu zabave sedaj tudi višji razredi pojmujejo kot brezposelnost, oddaljevanje od realnosti. Razlog je dejstvo, da status in ugled ne izhajata več iz socialnega izvora kot v preteklosti, temveč sta vse bolj odvisna od uspeha. Industrializem je tako razbil monopol bogatih na udobje in monopol tistih, ki so manj bogati, na ekonomsko delo.

Marx je zaznal tendenco, da kapital na eni strani ustvarja prosti čas, vendar je na drugi strani ta prosti čas izrabljen kot dopolnilno delo. Prosti čas je torej fenomen, tipičen za industrijsko družbo 20. stoletja. Treba je povedati, da zgodovina prostega časa ni enostavno druga stran delovnega časa. Prosti čas postane pomemben v tisti fazi industrijskega razvoja, kot posledica tehničnega napredka na eni strani in organiziranega pritiska delavskega razreda na drugi strani, ko se začne pojavljati presežek časa, ki ni nujno potreben za ustvarjanje materialne proizvodnje in presežkov vrednosti.

»Paul Lafargue je nečloveške razmere, v katerih je živel proletariat, opisal v razpravi 'Pravica do lenobe'. V kapitalistični družbi naj bi delavski razred sprejel delo kot 'ljubezen do dela' in kot rešitev. Meni, da je to norost« (Božovič, 1979:107). Njegova misel zveni kot očitek, da je proletariat sam kriv, da je izkoriščan. In sicer zato, ker se ne upre tiraniji kapitalistov. Lafargue prikaže kapitalistične družbene razmere izrazito črno-belo. Na eno stran postavlja kapitalistični razred, v katerem se je utelesila lenoba kot vrlina. Nasproti pa stoji proletariat, ki ga ugonablja strast do dela. Lafargue meni, da delo ljudi kvari, lenoba pa je vrlina, ki se jo da prakticirati le, če si sit in spočit. Opozarjal je na razredna stališča, ki determinirajo oziroma omogočajo preživljanje prostega časa določenim razredom in slojem, ki s kapitalističnim ropanjem pridobivajo možnosti ugodnega preživljanja prostega časa. Delo in prosti čas nista nasprotni ali izključujoči se dejavnosti. Sta medsebojno komplementarni in pogojeni. Temeljni problem je, kako prosti čas čim bolj vključiti v celoten človekov razvoj in kako ga čim bolj izrabiti za zadovoljitev različnih človekovih potreb (glej Božovič, 1979:107–113).

Prve zakonske omejitve delovnega časa so bistveno vplivale na točno določanje obveznega delovnega časa. Zahteve delavcev za skrajšanje delovnega časa so implicitno izražale potrebo po večji količini zunajdelovnega časa. Boju proletariata za krajši delovni čas se je na začetku dvajsetega stoletja pridružila zahteva po plačanem letnem dopustu. Do leta 1934 so le v dvanajstih evropskih državah zakonsko priznavali pravico delavcev do letnega dopusta. Prva je bila Rusija, ki je takoj po zmagi oktobrske revolucije sprejela dekret o plačanem letnem dopustu. Prva mednarodna konvencija o letnem dopustu pa je bila podpisana leta 1936. Danes je v Evropi pravica do letnega dopusta zakonsko urejena (glej Pelcar Pavlovčič, 1982:15).

1.3 PROSTI ČAS V KAPITALISTIČNI DRUŽBI IN NJEGOVA KOMERCIALIZACIJA

»Clarke in Critcher soglašata, da imajo posamezniki nekaj svobode pri dejavnostih prostega časa, vendar jih omejuje in ovira kapitalizem. Prosti čas je področje boja med različnimi družbenimi skupinami (zlasti razredi), vendar pa ni enakopraven boj. Buržoazija je pri oblikovanju prostega časa v boljšem položaju kot podrejeni razredi« (Haralambos, 1999:265). Država igra pomembno vlogo pri dovoljevanju posameznih dejavnosti prostega časa. S temi ukrepi ima moč, da zagotovi, da je prosti čas varen in urejen, hkrati pa postavlja omejitve načinom preživljanja prostega časa. Država prav tako predpisuje javni prostor, namenjen preživljanju prostega časa. Obstaja neenakost glede dostopa do zasebnih prostorov, zlasti do stavb za preživljanje prostega časa, prikrajšani pa praviloma za prosti čas uporabljajo javne prostore, kot so ulice in parki (glej Haralambos, 1999:265–266).

Mnogo je primerov, kjer poiskuje država (oziroma lokalne skupnosti) vplivati na možnosti preživljanja prostega časa. Posameznikova ustvarjalnost v preživljanju prostega časa nudi koristi in možnosti v samoizražanju in socialni povezanosti. V nasprotju s športom in telesno rekreacijo, ustvarjalno preživljanje prostega časa ne zahteva testov fizičnih sposobnosti in tekmovanja. Ustvarjalna prostočasna aktivnost je zelo obširno področje, definirano kot prostočasna dejavnost, ki ustreza družbenim normam in nudi koristi vsem udeležencem. To ustvarjalno vedenje v prostem času je lahko pojmovano v okviru aktivnosti, kot udeležba v športnih dejavnostih ali v kreativnih aktivnostih in umetnosti ter glasbi, ki imajo pozitivne učinke na posameznika in družbo. Neustvarjalno preživljanje prostega časa pa vključuje dejavnosti, kot sta vandalizem in zloraba drog, ki škodijo celotni družbi in posameznikom (glej McCormak, 2001:8–9).

Tudi pri možnostih preživljanja prostega časa lahko govorimo o svobodi in nesvobodi. Po mnenju Zygmunta Baumana smo vsi ljudje hkrati svobodni in nesvobodni. Svoboda pomeni možnost odločitve in izbire. Na našo svobodo pa nas neprestano opominjajo drugi ljudje. Za posledice vseh svojih odločitev smo tudi odgovorni. In vprašljivo je, ali smo res svobodni in nadzorujemo svoje življenje. Veliko je situacij, ki nam pokažejo, da je naša svoboda v resnici omejena (glej Bauman, 1990:20–21).

Prosti čas kot proizvod industrializirane družbe postaja sestavni del življenja in družbene afirmacije. Še danes ima značaj porabe, ker je, kot pravijo ekonomisti, prosti čas potrošnja, ki

išče razpoložljiva materialna sredstva. Sodoben človek vse bolj postaja suženj porabe. Pomemben vidik prostega časa v kapitalizmu je vsekakor njegova komercializacija. Ustvaril je velike poslovne možnosti in pomemben vir dobička za buržoazijo. Komercialno oskrbovanje prostega časa obvladujejo velika podjetja, ki skrbijo za široko paleto načinov preživljanja prostega časa. Te korporacije prepričujejo posameznika o potrebah prostega časa. Industrija prostega časa pa ustvarja nove izdelke in storitve in nato poskuša prepričati potrošnike, da jih kupijo (glej Haralambos, 1999:266).

Sklepamo lahko, da finančne zmožnosti delno določajo aktivnosti v prostem času, posebno v industrijski družbi. Pritiski porabe in komercializacije na potrebe prostega časa pozitivno vplivajo tudi na niveliranje prostega časa raznih družbenih skupin. Z druge strani pa se pojavlja nevarnost skupnega diriganega trošenja prostega časa, ki postaja družbena obveznost in je družbeno determiniran ter kljub kakovostni porabi izgublja svoj smisel.

1.4 POSTMODERNA TEORIJA POTROŠNJE

Po Campbellu obstajata dve vprašanji, ki onemogočata ustrezno razumevanje sodobnega potrošništva. Prvo je pomanjkanje ustrezne teorije. Drugo vprašanje pa je ovira, ki onemogoča ustrezno razumevanje sodobnega potrošništva, to je splošno razširjeni moralni predsodek zoper to dejavnost in zoper tiste, ki se je udeležujejo (glej Campbell, 1998:11). Dolgo je obstajala težnja po razvrednotenju in pogosto po obsojanju tistega polja človeškega vedenja, ki sodi v poglavje potrošništvo. Campbell meni, da sta za ta odnos najbolj odgovorna dva dejavnika, in sicer: »Eden je splošni ekonomski okvir mišljenja, s katerim je izraz potrošništvo najbolj pogosto povezan. Proizvodnja velja za vrednejšo in moralno opravičljivejšo dejavnost od potrošništva. Drugi razlog za temeljni moralni predsodek, ki dela v prid proizvodnje, pa je treba iskati v puritanski dediščini, ki je sama vplivala na nastanek moderne ekonomije, medtem ko je spodbujala tudi generacije za generacijami, naj častijo delo bolj kot prosti čas, varčnost bolj kot zapravljanje in odlog bolj kakor takojšnjo nagrado« (Campbell, 1998:12).

Sodobna potrošnja ni enostavno »povečana« tradicionalna potrošnja. Zato je zmotno reči, da je sodobna potrošnja množična potrošnja. Potrošnja v sodobnih družbah je prav lahko potrošnja za množice, nekaj, kar ni bilo mogoče, dokler niso sodobne tehnike omogočile, da je široka proizvodnja postala vsem dostopna; to, kar ju loči, je dinamičnost sodobne potrošnje. Individualni potrošniki imajo skorajda magično zmožnost, da proizvajajo nove želje, brž ko

stare zadovoljijo. Za sodobno potrošnjo je značilno, da brž ko je ena želja zadovoljenja, se že pokaže nova in potem še ena – očitno gre za neskončen niz. Še bolj presenetljivo pa je, da so te želje usmerjene k novim proizvodom, k tistim, s katerimi potrošnik še ni seznanjen in ne more vedeti, kakšno »zadovoljstvo« mu lahko dajo. Sodobna potrošnja je usmerjena v glavnem v novost samo. To so poteze, po katerih se sodobni potrošnik razlikuje od tradicionalnega (glej Campbell, 1998:14).

O postmoderne teoriji potrošnje in življenjskem stilu govori Mike Featherstone (1991). Meni, da je trenutno v modi izraz »življenjski stil«. V primerjavi z ožjim sociološkim pomenom, ki se nanaša na specifični življenjski stil določene statusne skupine, ta termin v sodobni potrošniški kulturi označuje osebnost, samoizražanje in stilsko samozavest. Kazalci osebnega okusa in občutka za stil določenega potrošnika se kažejo v njegovem telesu, obleki, govorici, zabavi v prostem času, izbiri hrane in pijače, stanovanju, preživljanju praznikov ... V nasprotju s petdesetimi leti, ki so označena kot doba sivega konformizma, današnji čas množične potrošnje, sprememb v proizvodnih tehnikah in zahtevah potrošnikov po vedno širšem izboru proizvodov omogoča večji izbor ne samo mladim, temveč vse bolj tudi srednji generaciji in starejšim. Omenja tri fraze Stuarta in Elizabeth Ewen, ki so simptomi nove smeri v potrošniški kulturi: »Danes ne obstaja moda, obstajajo le mode. Ni pravil, samo izbire. Vsak je lahko kdorkoli« (Featherstone, 1991:83).

To lahko pomeni, da so porušeni dolgo veljavni modni kodi, da proti uniformnosti poteka bitka s preobiljem različnosti. Gibljemo se k družbi, v kateri ne bo več stalnih statusnih skupin in tako tudi ne bo več osvajanja določenega življenjskega stila, ki je vezan na posamezne statusne skupine. To vidno pomikanje k postmoderne potrošniški kulturi, utemeljeni na obilici informacij in hiperprodukciji podob, kaže na nepomembnost socialnih razlik in tudi na konec socialnega kot pomembne komponente odnosov. Konec determinističnega odnosa med družbo in kulturo pravzaprav prinaša zmago kulturi (glej Featherstone, 1991:84). Danes ljudje ne osvajajo nekega življenjskega stila nepremišljeno ali iz navade. V njem odseva posameznikova osebnost, občutek za stil v načinu izbire različnih proizvodov, obleke, aktivnosti preživljanja prostega časa, videza in telesnih odlik. Vse te komponente tvorijo posameznikov življenjski stil. Sodobni posameznik v potrošniški kulturi se zaveda, da se ne izraža le preko svoje obleke, temveč tudi preko bivalnega prostora, opreme stanovanja, dekoracije, avtomobilov in drugih načinov obnašanja, ki so izraz prisotnosti ali odsotnosti (dobrega) okusa. Vse to posvečanje življenjskemu stilu ni lastno samo mladim in premožnim ljudem; oglaševanje potrošniške kulture prepričuje prav vsakega posameznika, da ima možnost samoizpolnitve in samoizražanja, ne glede na starost in razredno poreklo. To je čas

moških in žensk, ki iščejo tisto, kar je najnovejše v medosebnih odnosih in doživljanjih, ki so avanturističnega duha in pripravljeni tvegati, da bi do konca raziskovali vse, kar jim ponuja življenje. Zavedajo se, da se živi samo enkrat in da se je treba resnično potruditi, da bi v tem življenju zares uživali in ga izkusili (glej Featherstone, 1991:86).

»Pozornost se obrne od življenjskega stila, ki je utemeljen na razredu ali mestu prebivanja, k življenjskemu stilu kot aktivni stilizaciji življenja. Številni kulturni kritiki te premike vedno pogosteje poimenujejo postmodernizem« (Featherstone, 1998:190). Featherstone poskuša razumeti te spremembe tako, da se osredotoča, prvič, na transformacije življenjskih stilov in mestnih kultur, do katerih prihaja in ki predvidoma ustvarjajo postmodernizacijo, in, drugič, na spremembe v družbenih strukturah in odnosih, zaradi katerih posebne skupine kulturnih specialistov in posrednikov izrabljajo in razvijajo nove trge kulturnih dobrin in izkustev (glej Featherstone: 1998:190).

V procesu stilizacije in estetizacije vsakdanjega življenja smo obenem priča zblževanju med popularnostjo umetniških življenjskih stilov in stilistično prezentacijo ter med prezentacijo in razvojem diferencirane in sofisticirane vrste potrošnih dobrin, dejavnosti prostega časa in izkustev. Zanje je značilen poudarek na dizajnu, stilu ter na umetniških in modnih kulturnih podobah. Dejavnosti prostega časa, kot je obiskovanje tematskih parkov, nakupovalnih središč, muzejev in galerij, kažejo na nekakšno zblževanje. Naj omenimo nekaj primerov: Disneyworld pogosto velja za prototip postmodernih simulacijskih izkustev in zanimivo je, da so oblike gibanja med spektakularnimi izkustvi (vlaki smrti, hologramske iluzije ...), in simulacije zgodovinskih nacionalnih tem ali otroških svetov in sprehajanja po simulacijah zgradb, ki simbolizirajo izbrane nacionalne kulture, imitirali tematski parki po vsem svetu, obenem pa so se ti spojili tudi z drugimi oblikami, kot so npr. muzeji.

Konflikt med populizmom in elitizmom je večna značilnost muzejev, toda populistične tendence so v osemdesetih letih gotovo začele prevladovati. Težko bi rekli, da je ta populizem nepričakovana značilnost nakupovalnih središč in veleblagovnic. Znotraj teh prostorov je očitno, da je nakupovanje redko le preračunljiva ekonomsko racionalna transakcija z namenom povečanja uporabnosti, temveč je primarno kulturna prostočasna dejavnost, v kateri ljudje postanejo občinstvo, ki se premika skozi spektakularne vizualne podobe. Na kratko bi dejali, da je nakupovanje postalo izkustvo. Ena izmed tendenc v sedemdesetih in osemdesetih letih, ko so se mesta deindustrializirala in postala središča potrošnje, je bila sprememba oblike in širitev nakupovalnih središč, ki s svojo notranjo arhitekturo in s simuliranim okoljem povzemajo mnoge značilnosti postmodernizma. Tako imajo nakupovalna središča, muzeji,

tematski parki in turistična izkustva v sodobnem mestu, kjer sta potrošnja in prosti čas zasnovana kot »izkustvo«, mnogo skupnega (glej Featherstone, 1998:196–198).

Lahko rečemo, da je temeljna motivacija, ki spodbuja potrošnjo dobrin v modernih družbah, želja, da bi izkusili v realnosti prijetno izkušnjo, ki jo je potrošnik že užil v domišljiji, in samo za nove proizvode velja, da lahko dajo možnost za uresničenje te ambicije. Ker pa vemo, da realnost ne more nikoli ponuditi popolnih užitkov, ki smo jih doživeli pri sanjarjenju, vsak nakup pelje v razočaranje. To nam pomaga pojasniti, zakaj se želja tako hitro izčrpa in zakaj se ljudje skoraj tako hitro ločijo od dobrin, kakor jih pridobijo (glej Campbell, 1998:18).

V tej igri med iluzijo in realnostjo je ključ za razumevanje sodobnega potrošništva in tudi sodobnega hedonizma na splošno, saj napetost med obema ustvarja hrepenenje kot stalni način, ki ga spremljata občutek nezadovoljstva s tem, kar je, in koprnenje po nečem boljšem.

2. ODNOS MED DELOM IN PROSTIM ČASOM

Ugotovili smo že, da je vsebina t. i. prostega časa bila in je vezana na razredno pripadnost oziroma pripadnost socialnemu sloju. Na način porabe prostega časa odločilno vpliva tudi pojmovanje dela. To je izrazito v tistih socialnih okoljih, kjer delu ne pripisujejo le zadovoljevanja osnovnih potreb, ampak je delo cilj sam po sebi, moralna vrednota.

Haralambos navaja, da je ameriški sociolog Harold Wilensky zapisal: »Obstajajo že pokazatelji, da se umik od dela, kot osrednjega življenjskega interesa, kar je bilo dolgo značilno za delavski razred, razširja na veliko večino prebivalstva« (Haralambos, 1999:272).

Manualni delavci večinoma označujejo delo kot sredstvo za doseganje cilja: sredstvo za ustvarjanje dohodka, namenjenega stvarjem, ki ne zadevajo dela. V modernih industrijskih družbah naj bi elite vse bolj načrtovale in organizirale delovne aktivnosti delovne sile. Centralizacija načrtovanja in inovacij bo pomenila, da bo celo na stopnji srednjega menedžmenta delo postalo vse bolj rutinsko, avtonomija pa se bo zmanjšala. To pa pomeni, da delo za večino populacije ponuja malo priložnosti za samoizpolnitev.

2.1 OPREDELITEV DELA IN DELOVNEGA ČASA

Definicij pojma delo je veliko, deloma zato, ker nekatere vključujejo le posamezne vidike dela, deloma pa zato, ker različne znanosti delo različno definirajo. »Na splošno bi delo lahko definirali kot zavestno človekovo aktivnost, ki je usmerjena k ustvarjanju materialnih in drugih dobrin, s katerimi zadovoljuje svoje potrebe« (Kaltnekar, 1979:32). Delo je temeljnega pomena za razumevanje človeka kot posameznika in kot družbenega bitja. Je prvi in temeljni pogoj človekovega obstoja. Človek z delom vpliva na svoje okolje, ga spreminja in s tem vpliva na svoj lastni razvoj. V procesu družbene proizvodnje življenja ljudje stopajo v medsebojne odnose, ki niso odvisni od njihove volje in ustrezajo stopnji razvitosti proizvodnih sil. »Delo kot smotrna človekova dejavnost, usmerjena k določenemu cilju, ima torej dvojni značaj: prvič, predstavlja proces med človekom in naravo in drugič, delo nastopa kot sredstvo komuniciranja v procesu proizvodnje« (Radenović v Kavčič in drugi, 1979:12). Marx pa opredeli delo kot »proces med človekom in naravo, proces, v katerem človek s svojo dejavnostjo posreduje, uravnava in kontrolira menjavo snovi med seboj in naravo« (Marx, 1979:163).

Delovni dan ni konstantna, temveč variabilna velikost, ki se spreminja z dolžino in trajanjem presežnega dela. Variranje delovnega časa se odvija znotraj fizičnih in socialnih meja, oboje pa je zelo prožne narave in dopušča največje odmike. »Dolžino delovnega časa vsaka družba ureja in omejuje s pravnimi normami iz varstvenih in ekonomskih razlogov« (Dobrin, 1979:7). Varstveni vidik pomeni varovanje delavčeve delovne sposobnosti, da jo lahko z enako intenzivnostjo uporablja v vsej razpoložljivi delovni dobi. Da lahko to svojo delovno sposobnost ohranja, mu mora biti zagotovljen ustrezen prosti čas. Ekonomski vidik pa pomeni potrebo po urejanju delovnega časa, da ustreza potrebam družbe, potrebnemu obsegu proizvodnje in potrebam delavcev po prostem času. Posamezne oblike delovnega časa morajo biti pravno urejene. »Delovni čas pomeni časovno omejeno obdobje, v katerem delavec praviloma dela. Ta časovna omejitev je določena na enoto dneva, tedna, leta« (Dobrin, 1979:7).

2.2 VPLIV DELA NA PROSTI ČAS

Način preživljanja časa po končanem delu je pomemben indikator kvalitete življenja. Normativno naj bi bil ta čas namenjen ne samo sprostitvi, rekreaciji in regeneraciji energije, ki jo človek potrebuje na delovnem mestu, pač pa predvsem osveščanju, pridobivanju novih informacij in razvoju tistih sposobnosti, ki se zaradi specifičnih zahtev delovnega procesa ne morejo razviti med delovnim časom.

Institucije dela in druge socialne institucije izven delovne sfere so fizično, časovno in funkcionalno ločene, vsaka izmed njih ima svoje vrednote in pred človeka postavlja svoje zahteve glede obnašanja. Človekovo povezovanje izvajanja zahtev na vedenjskem nivoju in na nivoju izkušenj razlagajo različni modeli v sklopu dveh osnovnih hipotez o odnosu med delom in »nedelom« (glej Černigoj Sadar v Boh, 1980:1–2).

»Prva razlaga osnovno podobnost med izkušnjami in aktivnostmi v delovnem času in po končanem delu. Pojavlja se pod imenom teorija *prelitja*, generalizacije, ekstenzije, podobnosti, identitete, kontinuitete in kongruentnosti. Druga hipoteza predpostavlja različnost med delom in ostalimi področji življenja in je poimenovana kot teorija kontrasta, *kompensacije*, komplementarnosti, regeneracije in heteromorfizma« (Černigoj Sadar v Boh, 1980:2).

Kot alternativa omenjenima hipotezama pa se pojavlja hipoteza, da aktivnosti in izkušnje, ki jih imajo ljudje v izven delovnem času, v večini primerov sploh niso povezane z naravo delovnih izkušenj – poimenovana je kot ločenost, nevtralnost, razmejitev in segmentacija (glej Černigoj Sadar v Boh, 1980:2). Pregled empiričnih študij kaže, da nobena izmed treh hipotez ni nedvoumno potrjena. Glede na naravo problema in izredno konceptualno nejasnost in raznolikost opredelitve dela in ostalih področij življenja, kot tudi prostega časa, je to tudi pričakovati.

2.2.1 Parkerjev model življenjskega prostora

»Podobno kot pri opredelitvi dela, kjer ločimo delo v širšem in ožjem pomenu besede, ločimo tudi prosti čas kot nasprotje plačane aktivnosti v širšem pomenu besede (free time) in prosti čas v ožjem pomenu besede (leisure) ali pravi, resnični prosti čas« (Černigoj Sadar, 1976:17).

»Stanly Parker opredeli prosti čas kot preostanek časa: to je čas, ki ostane, ko so izpolnjene druge obveznosti« (Haralambos, 1999:260). Ugotovil je, da je alokacija vseh delov

življenjskega prostora v kategorijo dela in prostega časa nesprejemljiva poenostavitev. Ne glede na pojmovanje obeh kategorij, nam to ne omogoči potegniti jasne črte med obema. Parker razlikuje pet vidikov življenja ljudi: delo, delovne obveznosti, nedelovne obveznosti, eksistenčni čas in prosti čas (glej Haralambos, 1999:260).

Černigoj Sadarjeva navaja model življenjskega prostora po Parkerju:

- 1. Delo pojmuje kot čas, ki ga preživimo na plačanem delovnem mestu. To je »prodani čas«, v katerem si pridobimo sredstva, potrebna za življenje (subsistence time). Čeprav ima delo širši pomen kot zaposlitev, bo za analizo življenjskega prostora identificirano kot aktivnost, s katero si zagotovimo sredstva za preživljanje.*
- 2. Delovne obveznosti se nanašajo na čas, ki ga porabimo kot posledico zaposlitve, vendar pa ga dejansko ne preživimo delovno. Primer delovne obveznosti sta vožnja na delo in z njega. Nekateri avtorji sem uvrščajo tudi aktivnosti, ki niso neposredno povezane z delom: npr. pomoč v gospodinjstvu. V to kategorijo sodijo še plačano nadurno delo, honorarno delo in druge oblike plačanega neformalnega dela.*
- 3. Nedelovne obveznosti vključujejo dejavnosti, kot so gospodinjstvo in nega otrok, obveznost do živali, vrta ... Te obveznosti, ki niso vezane na delo, a človeka omejujejo, bi lahko imenovali »polprosti čas«. Izraz (semi leisure) je uporabil Dumazedier. Z njim je označil aktivnosti, ki sicer spadajo v prosti čas, vendar hkrati predstavljajo tudi različno velike obveznosti. Ni jasne meje med obvezno in prostočasno aktivnostjo. Uvrstitev posamezne aktivnosti v določeno kategorijo je odvisna od posameznikovega stališča do aktivnosti. Ta ugotovitev je pomembna predvsem zato, ker iz nje lahko izpeljemo predpostavko, da je možno s pravilno vzgojo človeka doseči, da bo znal čim več takšnih aktivnosti, ki spadajo v kategorijo »polprosti čas«, oziroma aktivnosti nedelovnih obveznosti doživljati skozi prizmo svojega pozitivnega stališča do aktivnosti.*
- 4. Eksistenčni čas je čas, ki je potreben za zadovoljevanje fizioloških potreb. Ljudje morajo nameniti čas tudi za opravljanje dejavnosti, kot so prehranjevanje, spanje, osebna higiena ... torej za aktivnosti, ki so potrebne za zdravo življenje. Dodatni čas, ki je posvečen tem aktivnostim, lahko uvrstimo med prostočasne aktivnosti. Meja med zadovoljitvijo eksistenčnih potreb in prostočasnimi aktivnostmi ni jasna.*
- 5. Preostali čas pa označimo kot prosti čas. To je čas brez dolžnosti, neobvezni čas, izbrani, osvobojeni čas. Vse te oznake vsebujejo katero izmed bistvenih značilnosti prostega časa. Najbolj primeren izraz je opisni: prosti čas je čas, v katerem je možna svobodna individualna izbira aktivnosti (Černigoj Sadar, 1991:16–17).*

Čeprav delo zavzame le del življenja ljudi, Parker trdi, da so dejavnosti prostega časa pogojene z različnimi dejavniki, ki so povezani z načinom, kako ljudje delajo. Zlasti količina avtonomije, ki jo imajo ljudje pri delu, stopnja angažiranosti, ki jo najdejo v delu, ter stopnja

resničnega zadovoljstva pri delu so po njegovem mnenju neposredno povezane z dejavnostmi prostega časa (glej Haralambos, 1999:261).

Odnos med delom in prostim časom razvršča v tri glavne vzorce: razširitveni, nevtralni in opozicijski vzorec.

1. *Pri razširitvenem vzorcu se delo razširi v prosti čas: med obema ni jasne delitve. Dejavnosti na obeh področjih sta podobni, delo, bolj kot družina in prosti čas, predstavlja osrednji življenjski interes. Ta vzorec je povezan s poklici, ki zagotavljajo visoko stopnjo avtonomije, resničnega zadovoljstva pri delu in vključenosti v delo. Na primer, poleg zakonsko predpisanih določenih delovnih ur poslovneži pogosto zabavajo stranke in kolege pri kosilu in pri igri golfa ter tako združujejo posel in zabavo.*
2. *Pri nevtralnem vzorcu je postavljena precej jasna ločnica med delom in prostim časom. Dejavnosti obeh področjih se razlikujejo; družinsko življenje in prosti čas bolj kot delo predstavljata osrednji življenjski interes. Ta vzorec je povezan s poklici, ki zagotavljajo srednjo ali nizko stopnjo avtonomije posameznika, ki zahtevajo le nekatere njegove zmožnosti in kjer je zadovoljstvo bolj kot s samim delom povezano s plačilom in pogoji. Ure prostega časa so v primerjavi z razširitvenim vzorcem dolge in pretežno namenjene sprostitvi.*
3. *Pri opozicijskem vzorcu je delo ostro ločeno od prostega časa. Dejavnosti na obeh področjih so zelo različne in prosti čas tvori osrednji življenjski interes. Ta vzorec je povezan s poklici, ki nudijo nizko stopnjo avtonomije in ki zahtevajo uporabo le omejenega niza spretnosti ter pogosto ustvarijo občutek sovraštva do dela. Ure prostega časa so dolge in pretežno namenjene okrevanju po delu in kompenzaciji za delo. Opozicijski vzorec je tipičen za nekvalificirano manualno delo (Haralambos, 1999:261).*

2.2.1.1 Kritike Parkerja

Parker poleg dela ni upošteval drugih dejavnikov, ki oblikujejo vzorce prostega časa. Haralambos navaja kritike Parkerja:

1. *Rhona in Robert Rapoport menita, da družinski način življenja pomembno vpliva na prosti čas. Parkerju očitata neupoštevanje vpliva razreda na vzorce prostega časa. Njegov opozicijski vzorec lahko predstavlja tradicionalni način življenja delovnega razreda.*
2. *Drugi dejavnik, ki lahko vpliva na vzorce prostega časa, je nacionalna kultura. Raziskava o prostem času menedžerjev ponazarja to stališče. Ameriški menedžerji popolnoma ustrezajo razširjenemu vzorcu: življenje poslovneža je opisano kot samo delo brez igre, z več kot šestdesetimi urami v delovnem tednu. Te podreditve prostega časa delu ne zasledimo v Britaniji.*
3. *Parkerjeva analiza je precej deterministična: ne omogoča individualne izbire pri dejavnostih prostega časa in bogate raznolikosti pri dejavnostih prostega časa, ki ga preživljajo ljudje z istimi poklici. John Clarke in Chas Critcher pravita, da Parkerjeva teorija ne upošteva ustrezno samostojnega človekovega*

delovanja in degradira družbeno obnašanje na stopnjo kulturnega refleksa, v tem primeru na vpliv dela.

4. *Clarke in Critcher tudi menita, da njegovo delo ne obravnava zadovoljivo vzorcev prostega časa žensk. Sta mnenja, da bi gospodinjsko delo morali obravnavati kot obliko dela, ne pa kot nedelovno obveznost. Razlika med spoloma, tako kot delo, vpliva na vzorce prostega časa (Haralambos, 1999:262).*

2.2.2 Kellijeva opredelitev prostega časa kot dialektika eksistencialnega in socialnega

Prosti čas obravnava kot neposredno izkušnjo, odločitev, kot prostor za osebni razvoj, ustvarjanje socialne identitete, ustvarjalnost in igranje vlog. Kelly je pri opredeljevanju pomena aktivnosti poudaril predvsem socialne interakcije. Razlikoval je med pozitivno interakcijsko izkušnjo in zadovoljevanjem pričakovanj drugih, ki so povezana z določeno socialno vlogo. Pri opredeljevanju pomena prostega časa loči med intrinzičnim in socialnim prostim časom. V prvem prevladuje usmeritev k sebi (aktivnost je vezana na izvajalca samega), v drugem pa usmeritev k drugim (izvajanje aktivnosti za druge ali z drugimi) (Černigoj Sadar, 1991:23).

2.2.3 J. Neulingerjeve motivacijske razlage aktivnosti

»Neulinger predlaga tri dimenzije prostega časa. Osnovna in bistvena je dimenzija 'zaznana svoboda' – občutek, da je aktivnost izbrana zato, ker je akter hotel tako. Druga dimenzija je motivacija za aktivnost, ki je lahko ekstrinzična ali intrinzična. Tretja dimenzija pa je cilj aktivnosti, ki je lahko končni ali instrumentalni. Z upoštevanjem vseh treh dimenzij je mogoče ločiti različne variacije dela in prostega časa« (Černigoj Sadar, 1991:19). S tem modelom je možno razložiti tudi vlogo posameznika pri ustvarjanju pogojev za prosti čas. Posameznikova zaznava svobode je odvisna od njegove pozicije v družbi, medtem ko je vprašanje motivacije bolj stvar posameznika, čeprav je tudi kulturno determinirana (glej Černigoj Sadar, 1976:17).

Po mnenju Nevenke Černigoj Sadar vsi trije modeli bolj kategorizirajo in opisujejo idealne tipe kot pa dejansko obnašanje in doživljanje. Pojasnitev procesov odnosa med različnimi dimenzijami je pomanjkljiva, prav tako tudi postavitev v širši življenjski kontekst.

3. FORMALNO IN NEFORMALNO DELO

»Ena najbolj nespornih trditev, ki danes velja za vse večjo zmoto, je, da je onkraj zaposlenosti nezaposlenost in nedelo, da za delovnim časom nastopi nedelovni čas in da je onkraj proizvodnje, ki jo opravljajo zaposleni med delovnim časom, gola poraba« (Svetlik in drugi, 1988:5). Vemo, da se ljudje tudi zunaj rednega delovnega časa ukvarjajo z različnimi delovnimi aktivnostmi, ki jih največkrat imenujemo neformalno delo, dopolnilno delo ali siva ekonomija (čeprav je slednji pojem nekoliko ožji).

Neformalno delo navadno poteka zunaj proizvodnih organizacij, v institucijah, katerih primarna funkcija ni proizvodna (npr. v družini, v lokalni skupnosti). Medtem ko formalno delo predstavlja družbeno priznan, varovan in registriran pretok delovne sile, blaga in denarja, neformalno delo nima družbeno priznanega statusa, zato ga ni mogoče legalizirati. Predstavlja prikrit in neregistriran pretok delovne sile, dobrin in storitev, pa tudi denarja. Formalno delo je za posameznika pomembno za pridobitev ustreznega družbenega položaja, neformalno delo pa mu predvsem nudi neposredne koristi, to je uporabne vrednosti za sebe in za druge, možnost izražanja ustvarjalnosti ali občutek moralnega zadovoljstva (Svetlik in drugi, 1988:11–12).

Pod pojem neformalno delo uvrščamo množico raznovrstnih dejavnosti, ki jih avtorji različno poimenujejo: uporabljajo se izrazi plačano in neplačano neformalno delo, siva ekonomija, samooskrbne dejavnosti, dopolnilno delo ...

Ivan Svetlik loči štiri oblike neformalnega dela (Svetlik in drugi, 1988:17–19):

- *Plačano neformalno delo, ki ima podobne lastnosti kot formalno delo, le da je prikrito in nelegalno (honorarno delo, popoldanska obrt, popoldansko kmetovanje in različna priložnostna dela neaktivnih, brezposelnih in študentov).*
- *Altruistično delo je primer enosmerne oziroma nerecipročne menjave. Ljudje nudijo drugim določene dobrine ali storitve brez materialnega povračila. Delo je lahko individualno ali skupinsko, opravljajo pa ga zaradi moralnih norm, samopotrjevanja ali iz lastnega zadovoljstva (npr. varstvo otrok, pomoč starejšim, oskrba bolnikov itd.).*
- *Recipročna menjava dela je navadno ekvivalentna ali dvosmerna. Opravlja se individualno ali kolektivno in brez plačila. Razširjena je v sorodstvenih, prijateljskih, sosedskih in širših lokalnih skupnostih, kjer med posamezniki obstajajo tudi neformalne vezi. Drug drugemu nudijo pomoč in jo tudi sami pričakujejo, kadar jo bodo potrebovali (npr. pomoč pri gradnji hiše, poljskih delih, varovanju otrok itd.) Delo poteka sekvenčno – zdaj v korist enega, drugič v korist drugega člana skupnosti.*
- *Samoprodukcija je proizvodnja za sebe, za lastne potrebe. Poteka z uporabo lastnih oziroma individualnih sredstev za proizvodnjo. Ljudje jo opravljajo predvsem zaradi: pomanjkanja dobrin in*

storitev na trgu, za dviganje osebnega standarda, kot proizvodnjo dobrin in storitev po lastnem okusu, ker s tem skušajo izraziti svojo ustvarjalnost, ker jim zaradi krajšega delovnega časa ostaja dovolj energije ali ker se želijo s tem dokazovati in samopotrjevati. Mnogo ljudi samostojno (zase ali za druge) opravlja servisna in storitvena dela, ki jih ponuja tudi družbeni sektor.

Opozoriti je treba, da neformalna sfera ni nov pojav, ki bi nastal šele v zadnjih desetletjih, medtem ko je delitev na formalizirana opravila v okviru sistema zaposlenosti in vsega ostalega novejša. Kos neformalne aktivnosti opredeljuje kot »konstanto oziroma ostanek, ki je izpadel iz formalizacije in institucionalizacije, ki se je vzpostavila z industrijsko produkcijo« (Kos, 1991:98). Obstaja več pristopov k definiranju neformalne dejavnosti, ki jih lahko opredelimo glede na širino zajemanja, na podlagi katere ločimo tri nivoje. Na najširšem nivoju lahko opredelimo neformalne dejavnosti kot vse dogajanje v družbi, ki ni formalizirano oziroma institucionalizirano. Nekoliko ožje je razumevanje neformalne sfere v okviru različnih vrst dela. Najožji pristop pa obravnava te dejavnosti kot neformalno ekonomijo, torej tiste gospodarske (produkcijske) dejavnosti, ki potekajo izven formalnega gospodarskega sistema (glej Kos, 1991:101). Pomembno je, da je meja med formalnim in neformalnim delom odvisna od družbenega konteksta. V nekem družbenem kontekstu je določeno delo lahko neformalizirano, medtem ko je v drugem lahko povsem natančno institucionalno določeno (formalizirano).

Formalno delo je, tradicionalno gledano, prioriteta moških. Začetki vstopanja in uveljavljanja žensk na tem področju so bili zelo težki. Njihov pojav znotraj trga delovne sile ni bil družbeno sprejet. Z leti se je situacija sicer spreminjala v smeri približevanja položaja zaposlenih žensk moškim, vendar popolno izenačenje ali, bolje rečeno, enakovredna obravnava obeh spolov še danes ni dosežena.

Lahko rečemo, da so večinoma vse dejavnosti, ki spadajo v kategorijo neformalnega dela, omejene na sfero zasebnosti in tako ločene od formalnega dela, ki je značilno za javno sfero delovanja. Formalnega in neformalnega sistema ne moremo obravnavati popolnoma ločeno, saj so dejavnosti, ki potekajo v enem sistemu, predpogoj za delovanje drugega (in obratno). V krogu družine namreč poteka za celotno družbo zelo pomemben proces, to je reprodukcija delovne sile. Ta delovna sila na podlagi formalnega dela pridobiva vire, ki so nujno potrebni za reprodukcijo. Gre torej za vzajemno odvisnost obeh sistemov.

Delitev dela na formalno in neformalno je torej močno povezana z delitvijo med javnim in zasebnim družbenim sistemom in hkrati z jasno spolno hierarhijo udeležencev.

3.1 PLAČANO DELO ŽENSK

»Plačano delo je le vidni del dela žensk, medtem ko večina žensk opravlja veliko ekonomskih in skrbstvenih dejavnosti v nevidnosti« (Jogan, 1990:117). Interes kapitala potiska žensko na trgu delovne sile v neenak položaj v primerjavi z moškim, zato bi bilo treba s strukturnimi spremembami ženskam zagotoviti enake možnosti zaposlovanja, usposabljanja, napredovanja in prevzemanja vodilnih pozicij kot moškim.

V zadnjih desetletjih 20. stoletja je pri zaposlovanju žensk značilen rastoči delež tako imenovanih part-time zaposlitev. Med tako zaposlenimi prednjačijo ženske. »Raziskave so pokazale, da part-time zaposlitev pomeni bistveno slabši položaj delavca. Največ takih zaposlitev je v kategoriji manj kvalificiranih, slabše plačanih del, brez delovnega in socialnega zavarovanja in pogosto v neregularnem delovnem času. Večinoma ne nudijo možnosti za dodatno usposabljanje, za promocijo in tudi ne perspektive za poklicno kariero. Ženske takšne zaposlitve sprejemajo povečini zato, ker nimajo možnosti za drugo zaposlitev« (Cigale, 1992:41).

»Visoka zaposlenost žensk v Sloveniji ni nov pojav, saj njihov delež narašča od začetka tega stoletja, ko je bilo zaposlenih okoli 20 % žensk. Po drugi svetovni vojni je bilo zaposlovanje žensk del ideologije in ekonomije bivšega socialističnega sistema. V prvi polovici petdesetih let je bilo med delovno aktivnimi 33,3 % žensk, leta 1987 pa že 45,6 %. Družbene in ekonomske spremembe po osamosvojitvi Slovenije so le nekoliko upočasnile trend naraščanja delovne aktivnosti žensk; tako je bil leta 1997 delež žensk med zaposlenimi 48,8 %« (Černigoj Sadar, 2000:39).

Dejanski položaj žensk je tudi pri nas v veliki meri odvisen od zakonske ureditve, tradicionalne delitve dela v družbi in družini, tradicionalnih interesnih usmeritev moških in žensk na področju dela, pa tudi od dejavnikov, kot so znanje, pogoji dela, tehnologija ... Zaposlenih žensk je čedalje več, zato postajajo vprašanja o njihovem položaju v delovnem pravu in socialni varnosti vedno bolj aktualna. Kot trdi A. Kanjuo Mrčela, »za položaj žensk na trgu delovne sile velja, da imajo kulturne omejitve za ženske ekonomske posledice. Kljub velikim spremembam, ki so se zgodile v zadnjih desetletjih 20. stoletja na trgu delovne sile glede položaja žensk (vse večja navzočnost žensk, prodor v vse večje število poklicev in tudi na najvišje položaje), še vedno velja, da so ženske na trgu delovne sile v slabšem položaju kot moški« (Kanjuo Mrčela, 1995:51). Avtorica razlaga, da družba, v kateri danes živimo, ženski še vedno odreja drugorazredni položaj. Feminizirani poklici, na primer v zdravstvu, šolstvu,

gostinstvu, trgovini, turizmu in socialnem varstvu, so od samega začetka zaposlovanja žensk pa do danes nižje vrednoteni in ugledni. Ženske so zaposlene na nižjih, slabše plačanih delovnih mestih. To so dela, ki se ocenjujejo kot manj pomembna, zahtevajo manj odgovornosti in dajejo manj družbene moči ter vpliva. A. Kanjuo Mrčela opozarja, da »ko govorimo o ženski in plačanem delu, zavestno zanemarjamo področje neplačanega dela. Le-to ima velikanski pomen za nacionalni proizvod vsake države, vendar je nepriznано in nevalorizirano« (Kanjuo Mrčela, 1996:60).

Lahko verjamemo mnenju Williamsove, ki zastopa stališče, da je poklicna spolna segregacija osrednji problem žensk. Prispeva k razliki med plačami moških in žensk; ohranja spolne stereotipe in preprečuje ženskam zasedanje vplivnih in zadovoljivih delovnih mest v družbi (glej Williams, 1995:176).

Evropska komisija je februarja 1996 sprejela sporočilo, ki poudarja vključitev enakih možnosti za ženske in moške v vseh organih in aktivnostih. Številni evropski parlamentarni odbori so sprejeli resolucijo o spolni enakosti. Ta vodilni tok spolne enakosti pomeni, da naj bo pospeševanje enakih pravic za oba spola vidno vpeto v vsa politična področja in v programe na vseh administrativnih ravneh. Priprava vseh predlogov, planov in programov v celotni in področni politiki mora vključevati posamezne analize učinkov teh odločitev na oba spola, preden bodo te odločitve dokončne (Schunter-Kleemann v Trnka, 2000:79).

Schunter-Kleemannova pa poudarja, da omejen tržni pristop Evropske unije k enakopravni obravnavi politik ostaja slep za veliko množico ovir, ki jih predstavljajo družinske obveznosti do prilagodljivosti in mobilnosti žensk kot oseb, ki služijo plačo. Ta novi pristop prezira dejstvo, da imata dva spola različne obveznosti in omejitve v domači sferi. Tako že v osnovi ni enakopravnega položaja v primerjavi z uspehom na trgu dela. Zasebno življenje je pojmovano kot nepomembno za pravično tekmovanje in prosti trg in je tako izključeno iz cilja politike o enakih možnostih. Neplačano delo žensk ostaja skriti vir in funkcionalna zveza civilne družbe, ki dopolnjuje zasebno in javno sfero ter še naprej ostaja skrito (Schunter-Kleemann v Trnka, 2000:81).

Dejstvo je, da bodo ženske zavezane svojim tradicionalnim vlogam tako dolgo, dokler bosta navzoča faktorja, ki stabilizirata te vloge: nezaposlenost in želja po otrocih. Ko pa se bodo pogoji za žensko spremenili in bo prišlo do večje enakosti med spoloma na trgu dela, potem se bodo tudi moški in ženske spremenili v enakovredne partnerje in šele takrat bo mogoče vzpostaviti demokratične odnose v zasebni sferi (Beck, 1992:152).

3.1.1 Ekonomski in emocionalni motivi žensk za delo in zaposlovanje

Ženske so zaradi ekonomske nujnosti preživetja družine vstopale v sistem zaposlovanja že v prvi polovici prejšnjega stoletja. Tudi danes neredko srečamo družine, v katerih se je mati primorana zaposliti izključno iz ekonomskih razlogov. Pogosto se ženske odločajo za zaposlitev tudi zaradi pridobitve dodatnega dohodka. V tem primeru ne gre za ogrožene družine z ekonomskega stališča, saj dodatni dohodek ni namenjen osnovnemu preživetju. Njegov namen je vzdrževati ali izboljšati življenjski standard.

Po Aleksandri Kanjuo Mrčela (1996) drugo skupino motivov za zaposlovanje žensk predstavljajo čustvene in psihološke nagrade. Gotovo mnogim ženskam odhod v delovno okolje pomeni določeno mero sprostitve. Kljub prevzemanju odgovornosti, ki jih prinesejo delovne naloge, imata sprememba okolja in komunikacija z drugimi ljudmi pomembne pozitivne elemente. Delovno mesto je lahko tudi priložnost za uveljavljanje in napredovanje. Ta možnost je pomembna, saj pripomore k potrjevanju dela, ki ga ženska opravlja, s strani sebe in pomembnih drugih. »Ljudje se zaposlujejo zaradi zadovoljevanja materialnih, socialnih in emocionalnih potreb in družbenih pričakovanj. Na stališča do dela bolj kot spol vplivajo razlike v delu. Ženskam so pri delu pomembnejši dobri odnosi s kolegi, kot pa vsebina dela sama. Kajti ljudje, ki opravljajo nezanimiva, monotona dela, kompenzirajo to z odnosi s kolegi. Osebe, ki pa opravljajo zanimiva dela in so z delom zadovoljne, niso toliko usmerjene na odnose v okolju« (Kanjuo Mrčela, 1996:64).

Omenimo še izobraževanje kot dejavnik, ki spodbuja ženske k zaposlovanju. Delež žensk, ki se odločajo za vpis na srednje, višje in visoke šole, se pomembno povečuje. Izobrazbena raven žensk se je po drugi svetovni vojni v Sloveniji dvigovala enako kot izobrazbena raven moških. Področji izobraževanja in zaposlovanja sta tesno povezani. Tako se razlike med spoloma na področju izbire smeri izobraževanja ali študija kažejo tudi na področju trga delovne sile.

3.1.2 Spremembe identitete v visoki moderni

Življenjska dejavnost, okoli katere se danes vrti vsakdanje življenje sodobnega človeka, je negovanje osebnega stila. V tej dejavnosti se združujejo tako delo, poklicna kariera kot tudi prostočasne dejavnosti, odnosi, poraba, izbira blaga in storitev, stališča in vrednotne orientacije. Oblikovanje življenjskega stila vse bolj postaja dejavnost vsakdanje popularne kulture in estetike, ki je ne moremo jasno ločiti od drugih življenjskih področij in dejavnosti,

saj prežema prav vse. Po Lutharjevi je življenjski stil »skupek navad, je način uporabe dobrin, prostorov, časa, s katerimi ljudje definiramo sebe in druge ljudi. Ni več nekaj, kar potrebujemo za preživetje, temveč nekaj, kar nujno potrebujemo za svojo samopodobo. Življenjski stili so vsakdanje prakse, rutine, ki so utelešene v navadah oblačenja, hranjenja, delovanja in priljubljenih okolij za srečevanje z drugimi« (Luthar, 2002:185). Življenjski stil je torej množica dejavnosti, življenjskih in vrednotnih želja in usmeritev. Vse te dejavnosti dajejo materialno obliko identiteti posameznika.

Življenjski stil je torej zbirni termin, ki združuje različne oblike tematizacij vsakdanjosti in ustreza vse večji potrebi po refleksivnih oblikah vsakdanjega življenja v sodobnih tržnih družbah. Stilizacija in individualizacija kljub povečani izbirnosti nista nekaj, kar bi si ljudje sami izbrali ali priborili. Preprosto se postavljata pred ljudi zaradi učinkov sočasne globalizacije in lokalizacije družbenega sveta in vsakdanjega življenja. Vendar, če človek ni sposoben za celostno odločanje o sebi, mora plačati ceno za svojo neodločenost in ta cena je predvsem vrsta novih odvisnosti – od trendov, tržno in medijsko vsiljenih življenjskih stilov, zapovedi o načinu življenja itd. (glej Luthar, 2002:186).

»Na pomenu izgubljajo težke identitetne baze, kot so razredne, etnične, nacionalne, rasne, spolne, generacijske, religiozne, ki so vse doslej predstavljale tudi temelje za izgradnjo trdne identitete jaza. Na njihovo mesto stopajo lahke identitetne baze, ki so osnova za oblikovanje bolj individualnih in bolj fleksibilnih identitet« (Ule v Luthar, 2002:187). Vidimo, da je oblikovanje identitete postalo stvar posameznikovih izbir.

V visoki moderni je zaznati premik od določenosti družbenih akterjev s strani tradicionalnih struktur in principov k svobodnim posameznikom, ki so postali aktivni subjekti vzpostavljanja svojih lastnih življenjskih zgodb, neobremenjeni s pripisanimi statusi in vlogami. »Individualizacija v pozni moderni je predvsem produkt trga dela, ki se manifestira v pridobivanju, ponudbi in uporabi različnih delovnih veščin. S povečano stopnjo mobilnosti, tekmovalnosti in z večjimi možnostmi izobraževanja se povečujejo tudi možnosti individualne izbire na različnih življenjskih področjih« (Beck, 1992:93). Posameznik ima v moderni družbi možnost izbire in odločanja o sebi, o načinu življenja, o svoji izobrazbi, poklicu in delovnem mestu, o partnerju ... Izbira pa se ne kaže le v možnosti, ampak tudi v nujnosti. Posameznik mora namreč neprestano izbirati, načrtovati, prepoznavati ovire, si postavljati cilje ter se prilagajati družbenim pogojem in hkrati sprejeti posledice svojih odločitev, za katere ni nujno, da so vedno prave. Pluralnost novih možnosti in izbir je povzročila pluralnost identitet. »Identiteta v novi moderni ni več neki fiksni dosežek, dan za zmeraj. Pravzaprav ne gre več za eno identiteto, temveč brkljarijo identitet, ki jih osebe

ustvarijo skozi življenjske zgodbe in s pomočjo vzorcev, ponujenih s strani novih družbenih zgodb. Nove identitete so prehodne, nomadske identitete« (Reiner, 1998:16). Sodobni človek goji osebni življenjski stil.

»S stilizacijo življenja danes poudarjamo svojo individualnost, izbiro, okus, informiranost. Življenjski stili so postali tako v sodobnih družbah temeljni načini socialne kategorizacije in samouvrščanja posameznika. S stilizacijo življenja si gradimo določeno identiteto in konstruiramo subjektivno predstavo o realnosti« (Luthar, 2002:189).

Življenjski stil je v prvi vrsti identitetni projekt in šele zatem potrošniški projekt. Ta osebni življenjski projekt daje smisel osebni biografiji in samopodobi posameznika.

4. OPREDELITEV PROSTEGA ČASA

4.1 DEFINICIJA PROSTEGA ČASA

Opredelitev prostega časa je odvisna od pomena, ki ga ima za določeno socialno skupino ljudi v določenem zgodovinskem obdobju, od pomena, ki ga pripisujejo delu, in ne nazadnje od pojmovanja samega koncepta časa. Prosti čas običajno opredeljujemo s pojmi, kot so: izven delovni čas, čas izven družbenih in družinskih obveznosti in potreb, odvečen čas, čas počitka, čas, ko počnemo tisto, kar želimo, čas različnih družbeno-kulturnih aktivnosti ...

Keneth Roberts opredeljuje prosti čas kot hkratnost aktivnosti, ki naj ne bi bile neposredno povezane z ekonomsko vlogo, ter pozitivnih izkušenj, ki jih doživljamo po končanem delu oziroma po opravljenih obveznostih, ki nam jih določijo drugi. Kljub temu, da sta možnosti proste izbire in samoekspresije sestavna dela konvencionalne definicije prostega časa, sta vsebina in količina prostega časa določeni z vsakokratnim zgodovinskim in socialnim kontekstom. Prosti čas je povezan s problemi delitve dela ter s prevladujočimi družbenimi in osebnimi vrednotami (glej Černigoj Sadar v Svetlik, 1996:197).

»Prosti čas kot množični pojav je produkt industrijske družbe, za katero je značilno ločevanje med delovnim in bivalnim okoljem, med produkcijo, reprodukcijo in potrošnjo. Od konca devetnajstega stoletja do danes ugotavljamo skrajševanje delovnega časa in povečevanje števila dni, namenjenih počitku in rekreaciji. Pri tem pa ne gre zgolj za kvalitativne spremembe« (Černigoj Sadar v Svetlik, 1996;197).

Pojem prostega časa je obrazložen v raznih enciklopedijah, študijah in učbenikih. Očitna je neuskklajenost in celo nasprotovanje avtorjev pri opredelitvi pomena tega pojma. Gledano terminološko, obstaja določeno število pojmov, ki se pogosto dotikajo in tudi mešajo ter zamenjujejo. Najizrazitejša sta: prosti čas in osvobojeni čas. Ta večpomenskost je kazalec, da je pomen pojma prosti čas nedorečen in zelo aktualen. To je tudi razlog za raziskovanje in analiziranje z različnih zornih kotov: filozofskega, etičnega, ekonomskega, pravnega, sociološkega, psihološkega ...

Po Božoviću (glej 1979:20–21) je francoski sociolog Georges Friedmann ločil prosti in osvobojeni čas ter ju definiral. Meni, da je »osvobojeni čas« (temps libéré) celoten čas izven obveznega dela. Vendar to ni čas, v katerem bi prišla do izraza človekova svobodna volja oziroma izbira. V modernem svetu to ni čas, osvobojen eksistencialnih problemov, niti drugih omejitev industrializirane družbe. »Prosti čas« (temps libre) pa po Friedmannu označuje tisti časovni interval, ki je osvobojen vseh obveznosti. V tem času se človekova osebnost izrazi po svoji volji in se razvije, če posameznik poseduje sposobnosti in sredstva.

Černigoj Sadarjeva različne opredelitve prostega časa deli v tri skupine:

- *objektivne definicije prostega časa ali rezidualne tipe definicij, ki so usmerjene predvsem na dimenzijo časa;*
- *subjektivne definicije ali normativne, ki so usmerjene predvsem na kvaliteto aktivnosti ali bivanje posameznika;*
- *poskus združitve pristopov, omenjenih pod točko ena in dve (Černigoj Sadar, 1976:7).*

Avtorji tako imenovanih objektivnih definicij prostega časa skušajo čim bolj natančno opredeliti, kaj vse je potrebno odvzeti od časa, ki ga ima posameznik na voljo, da mu ostane prosti čas.

Mednarodna skupina za socialne znanosti, pod vodstvom J. Dumazedierja, je podala naslednjo definicijo prostega časa: »Prosti čas se sestoji iz številnih dejavnosti, preko katerih posameznik lahko izrazi svojo lastno svobodno voljo – po počitku, zabavi, izpopolnjevanju svojega znanja, izboljšanju svojih sposobnosti ali po povečanju svojega prostovoljnega sodelovanja v družbenem življenju – potem, ko je opravil svoje poklicne, družinske in socialne obveznosti« (Černigoj Sadar, 1976:9).

Pri opredelitvah, ki so usmerjene v vsebinske dimenzije prostega časa, se ta pojmuje kot »biti svoboden od vseh tistih nujnosti«, ki so povezane z zaposlitvijo. S. de Grazia in J. Pieper

zagovarjata kvalitativni koncept, ki identificira prosti čas kot stanje bivanja, duše, ki je ločena od časa. Torej prosti čas pomeni akt estetskega, psihološkega, religioznega in filozofskega razmišljanja. S. de Grazia meni: »Beseda prosti čas se je vedno nanašala na nekaj osebnega, stanje mišljenja (mind) ali kvaliteto občutenja. S spremembo terminov od termina prosti čas (leisure) k terminu izvenredni čas (free time) smo prešli od kvalitativnega h kvantitativnemu konceptu« (Černigoj Sadar, 1976:10).

Poskus združitve pristopa, ki poudarja predvsem subjektivno zaznavanje prostega časa in pristopa, ki naj bi omogočil objektivno empirično raziskovanje, se kaže v opredelitvi prostega časa Maxa Kaplana.

Bistveni elementi prostega časa po Kaplanu so:

- antiteza delu kot ekonomski funkciji;
- prijetno pričakovanje ali spominjanje;
- minimum neprostovoljnih obveznosti v zvezi z različnimi socialnimi vlogami;
- psihološka percepcija svobode;
- tesna povezanost s kulturnimi vrednotami;
- vključitev celotnega obsega intenzitete doživljanja in zavzetosti posameznika;
- pogosto, toda ne nujno, aktivnost, za katero so značilni elementi igre (glej Božović 1979:27).

Po Kaplanovem mnenju (Černigoj Sadar, 1976) nobena od naštetih karakteristik sama po sebi ne označuje pojma prostega časa, temveč vsi elementi skupaj ustrezajo pojmu prostega časa. Loči tri osnovne oblike prostega časa: rekreacija, osebna rast in pomoč drugim (razne oblike prostovoljnega dela).

- Osebna rast pomeni popolno interakcijo, s pomočjo katere oseba postane občutljiva za svojo okolico, razširi svoje zaznavanje, razumevanje in možnosti reagiranja. Kaplan obravnava prosti čas kot socialno institucijo s štirimi značilnimi komponentami: odnosi med komponentami prostega časa – pogoj, selekcija, funkcija in pomen predstavljajo dinamični sistem.
- Pogoji so faktorji izven samih vzorcev prostega časa. To so: starost, spol, kraj bivanja, vzgoja, zdravje ...
- Selekcija pomeni proces izbire, katere rezultat je ta ali ona prostočasna aktivnost ali izkušnja.
- Funkcija prostega časa: namen, razlog posameznika kot tudi učinek izbora določene aktivnosti.

– Pomen razloži pomembnost, bistvo interpretacije prostega časa za udeleženca, gledalca in družbo.

Razvije model, v katerem poskuša nakazati odnose med prostim časom, različnimi ekološkimi in komunikacijskimi nivoji, kulturo ter različnimi socialnimi zgodovinskimi redi (glej Černigoj Sadar, 1976:11–12).

4.2 FUNKCIJA PROSTEGA ČASA

Tako kot se le v teoretični analizi lahko obravnava prosti čas kot ločena kategorija časa, tako lahko samo pogojno govorimo o njegovih samostojnih funkcijah. V realnem življenju ni jasne meje med posameznimi segmenti, niti ne med njihovimi funkcijami. Le preučevanje zgodovine, predvsem pa analiza družbenih odnosov, lahko odkrije strukturo, funkcijo in pomen prostega časa.

Koncepcije J. Dumazedierja o odnosu delovnega in prostega časa so zelo blizu mnenjem ostalih zahodnoevropskih in ameriških teoretikov. Meni, da človek z industrijskim delom in proizvodnjo skrbi samo za materialno eksistenco, medtem ko v prostem času razvija vse svoje sposobnosti za individualnost in za svobodo osebnosti. S tem se prosti čas pojmuje kot predpogoj za zavesten razvoj osebnosti. Dumazedier trdi, da tisti, ki ne izkoristi ali ne zna izkoristiti prostega časa, ni popoln človek (glej Božović: 1979:43).

Dumazedier navaja tri funkcije prostega časa:

– počitek oziroma sprostitev, ki omogoča premagati fizično in psihično utrujenost in napetost, kot posledico vsakdanjega monotonega profesionalnega dela;

– zabava in razvedrilo, ki prekineta sivino in monotonijo vsakdanjika. Loči dve vrsti razvedrila:

- a) razvedrilo, ki vpliva na stil življenja posameznika; realne praktične aktivnosti: igra, šport, potovanja, igranje na glasbene inštrumente ...;
- b) razvedrilo, ki nastane s fiktivnimi aktivnostmi v kontekstu z umetniškimi vsebinami: branje, obisk kina, gledališča ... Meni, da tovrstno razvedrilo predstavlja beg iz realnosti in služi kot kompenzacija za zavoženo življenje;

– nemoten in svoboden razvoj osebnosti, ki zahteva kreativno in aktivno angažiranje vsakega posameznika. Poudarek je na širjenju posameznikovih spoznanj, izkušenj ter spontani socialni participaciji (Božović, 1979:43–46).

Po Černigoj Sadarjevi je Max Kaplan postavil tezo, da se funkcije prostega časa lahko pojasnijo z vidika serij dihotomij in procesov, ki dajejo prostemu času tiste karakteristike, ki ga ločijo od ostalih institucij (religioznih, delovnih, vzgojnih ...). Latentne funkcije prostega časa je opisal z naslednjimi elementi:

- gibanje – mirovanje,
- svoboda – disciplina,
- igra (aktivno udejstvovanje) – zabava (pasivno gledanje, poslušanje ...),
- sociabilnost – izolacija,
- konstrukcija (vključevanje v družbeno življenje) – odvrnitev (distanciranje od doma, kulture ...),
- osebna rast – rekreacija,
- občutek lastne vrednosti – razvrednotenje samega sebe.

Kateri set funkcij bo dominiral v prostočasnih aktivnostih in v kakšni meri, je odvisno od posameznika in situacije, v kateri se nahaja. Funkcija ene in iste aktivnosti za posameznika se v času spreminja. Pomen posameznih aktivnosti je torej odvisen od družbenopolitičnega sistema psihosocialnih faktorjev posameznika, stopnje svobode in ciljev, ki jih posameznik oziroma skupina želi doseči z določenimi aktivnostmi (Černigoj Sadar, 1976: 43–46).

4.3 SOCIALNOEKONOMSKE IN PSIHOLOŠKE DETERMINANTE PROSTEGA ČASA

Na stil življenja in dela ljudi vplivajo njihovo socialno poreklo, izobrazba, poklic, dohodek, starost, spol, stan, število družinskih članov, stanovanjske razmere, življenjski standard ... Sodobna industrializacija in urbanizacija oblikujeta nov stil življenja in nov način dela. Prosti čas se manifestira v mnogih sodobnih oblikah in načinih, na različnih finančnih in materialnih osnovah in raznih kulturnih in družbenih ravneh.

Černigoj Sadarjeva meni, da vsaka socialna skupina opredeljuje svoj prosti čas v nekem referenčnem okviru, v odnosu do zahtev drugih socialnih skupin, obseg omejitev pa je odvisen od položaja skupine oziroma njenih članov. Čim boljši je socialno-ekonomski položaj, tem večja je možnost izbire. Način preživljanja prostega časa je povezan tudi s psihičnimi in duhovnimi sposobnostmi posameznika, da prekine rutino vsakdanjika in si vzame čas zase, prisluhne sebi in okolju, v katerem živi. Torej je ta čas izredno pomemben za vzpostavljanje psihofizičnega ravnotežja, za odmik od vsakdanjih problemov, kar omogoča

pozitivne spremembe (Černigoj Sadar, 1984). »Med socialnimi, ekonomskimi in psihološkimi faktorji ter specifičnimi vzorci obnašanja so ugotovljene statistično značilne povezave. Čim bolj so socialno-ekonomski pogoji izenačeni, tem bolj vplivajo psihološki faktorji na vsebino in način izvajanja aktivnosti po končanem delu« (Černigoj Sadar, 1984:126).

Po Sadarjevi (1984) značilnosti socializacije pri učenju in koordinaciji različnih vlog ter procesov odločanja, kot tudi distribucija moči znotraj primarnih in sekundarnih skupin, ne izoblikujejo samo določenih vzorcev, pač pa tudi njihovo smer in intenziteto vztrajanja oziroma spreminjanja. V aktualnih vzorcih obnašanja se zelo jasno kaže socialna diferenciacija. Ta ima svoje psihološke učinke, ki razlike med skupinami ohranjajo tudi takrat, ko socialnih razlik ni več. Socialne skupine z ugodnimi življenjskimi pogoji (dobre stanovanjske razmere, dobra opremljenost s predmeti potrošnje, tako gospodinjskimi kot predmeti za prosti čas, dobra dostopnost tako do kulturnih kot do ekonomskih institucij) se po končanem delu ukvarjajo z aktivnostmi na različnih področjih, kot so kultura, šport, izobraževanje, turizem. Skupine z manj ugodnimi življenjskimi pogoji pa se ukvarjajo predvsem z aktivnostmi na enem ali dveh področjih – to so predvsem družina in aktivnosti, ki zmanjšujejo stroške gospodinjstva (obdelovanje zemlje, vrtnarjenje ipd.). Čeprav so množična komunikacijska sredstva omogočila določeno vrsto izenačevanja, tako glede informiranja kot posrednega sodelovanja v socialnem življenju, pa se pojavlja znotraj množične kulture stratifikacija, ki je zelo podobna socialni stratifikaciji (glej Černigoj Sadar, 1984:126–130).

5. PREUČEVANJE PROSTEGA ČASA ŽENSK

Konec šestdesetih let je bilo ugotovljeno, da so ženske v svojem prostem času usmerjene predvsem na dom, ročna dela, branje in socialne aktivnosti. Pomen, ki ga pripisujejo domačim ali družinskim aktivnostim, pa omejuje njihove prostočasne aktivnosti.

Monetti ugotavlja, da se moški več ukvarjajo z dodatnim delom, s športom in rekreacijo, gradnjo in popravilom hiš, več jih hodi na izlete. Mnogo več žensk kot moških pa se ukvarja z družino in opravlja gospodinjska dela. Pri gledanju televizije, poslušanju radia, obiskovanju prijateljev in sorodnikov ter raznih prireditvev pa se razlike med spoloma niso pokazale (Monetti, 1982).

Analiza aktivnosti neporočenih moških in žensk kaže iste razlike, kot so se pojavile pri drugih kategorijah zakonskega stanu. »Ta podatek potrjuje tezo, da razlike med spoloma ne nastopijo

zaradi situacije, v kateri je zaposlena žena (situacija nezaposlene ženske se ne razlikuje bistveno od zaposlene), ampak zaradi rezultatov procesa primarne in delno sekundarne socializacije, ki so se zelo razlikovali« (Černigoj Sadar, 1991:95).

V začetku osemdesetih let dvajsetega stoletja so feministične sociologinje začele preučevati prosti čas žensk in so vse večjo pozornost posvečale vprašanju odnosa med spolom in vzorci preživljanja prostega časa. Pozornost so usmerile v zaznavanje časa in pomena aktivnosti, ne zgolj v naštevanje aktivnosti.

Pomen žensk na vseh področjih življenja je postal bolj očiten v zadnjih dvajsetih letih z modernim ženskim gibanjem. Raziskovanje prostega časa se je usmerilo na izkustva žensk. Avtorice, ki se ukvarjajo s tovrstnimi vprašanji, so M. Allison, M. Duncan, L. Bella, M. D. Bialeschki, K. A. Henderson, D. Chambers, R. Deem, E. Green, E. Wimbush. Tudi druge preučevalke prostega časa so uporabile spol kot pojasnjevalno variabla: A. Colley, S. M. Shaw, B. Wearing. (glej Henderson, 1990:228).

Številne študije, ki so se prvotno pojavile v pozni drugi polovici osemdesetih let, so bile perspektivne za razumevanje prostega časa, kot pogosto nevidne ali napačno dojete dimenzije življenja žensk.

5.1 OZADJE RAZISKAV O PROSTEM ČASU ŽENSK

Raziskovalci prostega časa žensk so se v zadnjih dvajsetih letih soočili z dvojnimi problemom, saj analize o prostem času in o prostem času žensk niso bile obravnavane resno. Raziskovanje prostega časa žensk ni bilo pojmovano kot resno akademsko vprašanje. Mnogokrat so prosti čas žensk enačili s prostim časom moških.

Woodwardova, Greenova in Hebronova ugotavljajo, da je prosti čas žensk manj analiziran, ker so zgodnji pisci menili, da je to področje teoretično manj pomembno in zanimivo, kot pa raziskovanje plačanega dela in počitka (glej Henderson, 1990:229).

Bella, Deem, Henderson, Bialeschki, Shaw in Freysinger ter Wimbush in Talbot pa trdijo, da sta pomembnost in analiziranje prostega časa žensk prispevala h kvaliteti življenja, ki je pravica vseh žensk. Hendersonova dodaja, da je »z analiziranjem življenjskega stila žensk njihov prosti čas na splošno bolj razumljiv. Razumevanje prostega časa žensk lahko prispeva tudi k razumevanju možnosti in pritiskov na drugih področjih njihovega življenja. Skozi prosti čas se ženske lahko naučijo ceniti same sebe kot posameznike in lahko pridobijo zaupanje za spopad z družbenimi vlogami, omejitvami in stereotipi« (Henderson, 1990:229).

Malo pozornosti je bilo namenjeno ženskam in njihovemu prostemu času v raziskavah pred letom 1982. Ženske so bile večinoma ignorirane v takratni literaturi, z nekaj redkimi izjemami.

Gentry in Doering ter Unkel so domnevali, da je prosti čas moških enak prostemu času žensk, kar pritiče moškim, velja tudi za ženske. Zgodnji raziskovalci prostega časa, kot so Talbot, Deem in Gregory, so bili začetniki v utiranju poti za proučevanje pomena prostega časa za ženske. Začeli so priznavati posebnosti ženskih izkustev in doživetja prostega časa (glej Henderson, 1990:230).

Poleg feminističnih analiz prostega časa so potekali tudi drugi nefeministični poskusi (Clarke in Critcher). Glavna razlika je ta, da vzporedna prizadevanja ne postavljajo v središče svojih iniciativ spolnih relacij. Tudi področjem drugih socialnih delitev, kot sta starost in poreklo, feministične teorije posvečajo mnogo več pozornosti kot ostali nefeministični raziskovalci (glej Deem v Critcher in drugi: 2001:265).

5.2 RAZISKAVE O ŽENSKAH IN DEFINICIJAH PROSTEGA ČASA

Hendersonova meni, da je večina preučevalcev prostega časa ugotovila, da so definicije prostega časa zelo subjektivne. Avtorji se strinjajo, da je pomembnost prostega časa vezana neposredno na posameznikovo kvaliteto življenja. Prosti čas je bil pogosto pojmovan kot čas, aktivnost ali izkušnja, povezana s kvaliteto življenja (glej Henderson, 1990:230).

Pogosto časovna dimenzija prostega časa temelji na dvojnosti med plačanim delom in prostim časom. Dihotomija med delom in prostim časom žensk ni razvidna vse do takrat, ko večino dela ženske opravijo doma. Dokler ženske niso bile del plačane delovne sile, je bila delitev med delom in prostim časom zelo otežena. Nobena prostočasna aktivnost ne more imeti vedno takega pomena, saj je lahko skoraj vsaka aktivnost pod določenimi pogoji obveznost. Številne raziskave so ugotovile razlike v dojetanju oziroma percepciji aktivnosti pri moških in ženskah.

Hendersonova ugotavlja, da mnoge analize, ki so preučevale spolne razlike v preživljanju prostega časa, niso ugotovile nobenih razlik med moškimi in ženskami. Pravi, da tudi Kelly in Zuzanek menita, da so razlike pri udeležbi v vseh prostočasnih aktivnostih med moškimi in ženskami zelo malenkostne in nepomembne (glej Henderson, 1990:230–232).

5.3 LIBERALNI IN RADIKALNI FEMINISTIČNI POGLEDI NA PROSTI ČAS

»Feminizem je filozofski koncept in praksa, ki pooseblja enakost, napredek in socialne spremembe za ženske in moške in ki poskuša eliminirati nevidnost žensk« (Henderson, 1990:233).

Obstajajo številni pristopi, ki nudijo različne teoretične, filozofske, metodološke in politične parametre. Tako kot opredelitev prostega časa je tudi definicija feminizma subjektivna in ima različen pomen za vsakega posameznika. Feminizem je pogosto napačno razumljen, ker je zgradba pojma obsežna in lahko vključuje liberalne, socialistične ali radikalne poglede na položaj žensk v družbi.

Vse feministične teorije trdijo, da so ženske glede prostega časa prikrajšane. Različni feministični pristopi pa se razlikujejo glede obsežnosti problema, vzrokov in rešitev (glej Henderson, 1990:233).

5.3.1 Liberalni pristop k prostemu času žensk

Liberalne feministke se osredotočajo na neenake možnosti za sodelovanje pri prostočasnih aktivnostih in zlasti na neenak dostop do objektov za preživljanje prostega časa.

Menijo, da so te neenakosti posledica procesa socializacije, v katerem se ženske in moški učijo različnih vlog glede na spol. Taka diskriminatorna praksa, ki temelji na stereotipnih predpostavkah o spolu, ženskam preprečuje, da bi uživale enake možnosti kot moški (Haralambos, 1999). Liberalne feministke si želijo spremeniti ta položaj s poudarjanjem in spreminjanjem te diskriminatorne prakse. Liberalni feminizem je torej reformističen, saj trdi, da lahko uspešno rešimo neenakost med spoloma s postopno reformo, ki ne bo zahtevala bistvenih sprememb v družbi.

Hendersonova zagovarja liberalno feministično stališče, po katerem naj si ženska najde svoj prosti čas (glej Henderson, 1990:233). Liberalno stališče je, da ima vsak posameznik pravico do prostega časa. Osvobajajoč cilj preučevanja prostega časa je ukinjanje omejitev glede na spolno vlogo, ki zadeva ženske pri izbiri različnih možnosti preživljanja prostega časa.

5.3.2 Radikalni pristop k prostemu času žensk

Med reformami, ki so jih predlagale in včasih dosegle liberalne feministke, so zagotavljanje objektov za otroke, posebne možnosti za prevoz in srečanje v centrih za prosti čas, namenjenih le ženskam (glej Haralambos, 1999:268). Bolj radikalne feministke pozdravljajo te oblike pobud, vendar trdijo, da ne morejo voditi h korenitim spremembam. Menijo, da ustroj družbe preprečuje enakost med moškimi in ženskami, ki jo je zato mogoče doseči le s spremembami v strukturi družbe. »Kritična feministična teorija trdi, da dostop žensk do obstoječih struktur in institucij ne bo ogrozil globoko zakoreninjenih neenakosti med spoloma, ki so postale zakoreninjene in temeljne v družbeni praksi« (Haralambos, 1999:268). Herndersonova razlaga, da L. Bella zavzame radikalno feministično stališče, ko pravi, da je celoten koncept prostega časa andropocentričen. To pomeni, da so koncept razvili moški in se ta kaže v njihovih življenjih in pomembnosti zaposlitve ter dojemanju svobodne izbire. Tako Bella kot tudi Deemova v poznejših delih menita, da morda prostega časa žensk sploh ne bi bilo treba raziskovati, saj je bil prosti čas izrazito moško identificiran koncept. Bella dodaja, da je občutenje svobode, kot osnove prostega časa za ženske, ki imajo vlogo v družini, praktično nemogoče. Ženske naj bi našle nove izraze za svoje izkušnje in potrebni so novi raziskovalni pristopi za opis pomembnih doživljanj (Henderson, 1990).

5.4 SOCIALISTIČNA FEMINISTIČNA TEORIJA

Greenova in sodelavke (S. Hebron in D. Woodward) se označujejo za socialistične feministke. Pravijo, da je zasnova patriarhata temelj njihovih teoretičnih analiz, in se v glavnem ukvarjajo s prikazovanjem, kako moški omejujejo priložnosti žensk za prosti čas (glej Haralambos, 1999:268).

Avtorice menijo, da ni mogoče govoriti le o prostočasnih aktivnostih žensk znotraj in zunaj doma, temveč je treba tudi ugotoviti, v kolikšni meri so vzorci prostega časa izraz družbene situacije: starostna skupina žensk, njihov družbeni položaj, njihov in partnerjev položaj v službi, etnična pripadnost, geografska lokacija (glej Green in drugi v Critcher in drugi, 2001:133).

Trdijo, da so definicije dela in prostega časa, ki jih uporabljajo sociologi, neprimerne. Takšne definicije praviloma temeljijo na moških, ki imajo službo s polnim delovnim časom, in ne

upoštevajo položaja žensk. Ženskam naj bi bilo veliko težje pozabiti na delo in določena obdobja nameniti za prosti čas. Običajno imajo neskončne gospodinjske obveznosti, zlasti kadar imajo majhne otroke. Ne glede na to, ali imajo plačano zaposlitev ali ne, so vedno na voljo za zadovoljevanje potreb drugih družinskih članov. Tako Greenova in sodelovke menijo, da študije žensk razkrivajo, da prosti čas lahko opredelimo le subjektivno; ni objektivnega načina, da bi delo in prosti čas ločili neodvisno od mnenja oseb, ki jih preučujemo (glej Haralambos, 1999:269).

Zastavljajo se jim vprašanja, kdaj ima ženska čas za zabavo, po končanem plačanem delu ali po opravljenih neplačanih domačih obveznostih? Kateri materialni, kulturni in ideološki pritiski ovirajo ženske pri prostem času in njihovih izbirah, kako ga preživeti? Kako te omejitve delujejo: ali si jih ženske postavljajo same, v želji, da bi zaslužile spoštovanje skupnosti in se izognile njenim kritikam; ali so te omejitve posledica pravil o njihovem obnašanju, ki jim jih vsiljuje okolica?

Sociologija se danes ukvarja z raziskavami o spolni neenakosti in razlikah v odnosu do različnih pomembnih družbenih institucij, kot so družina, zaposlitev, izobrazba, zdravje, blagostanje, mediji in pravo. »Razredni položaj, delovna situacija, starost, razmere doma in položaj v družinskem življenjskem ciklu, kot tudi etničnost, vsi ti faktorji imajo velik vpliv na doživljanje prostega časa žensk. Nekatere spremenljivke imajo neposreden vpliv na prosti čas, druge pa so posredovane skozi skupne domneve o primernosti in spodobnosti obnašanja in določanja ravnanja moških z ženskami« (Green in drugi v Critcher in drugi, 2001:135).

Haralambos navaja, da so Greenova in sodelavke določile značilnosti vzorcev dela in prostega časa za moške in ženske:

- moški imajo več časa za prosti čas kot ženske,
- ženske imajo manj denarja kot moški, kar omejuje vrste prostega časa, kjer se lahko angažirajo,
- stališča moških ženskam omejujejo pravico do svobodne izbire aktivnosti v njihovem prostem času (glej Haralambos, 1999:269–270).

Ovire, ki omejujejo prosti čas žensk, izhajajo iz strukturnih značilnosti patriarhalnih kapitalističnih družb. Sistemi družbenega nadzora ženskam preprečujejo, da bi imele isto svobodo glede prostega časa kot moški.

5.5 POMEN PROSTEGA ČASA ZA ŽENSKO

Pri pregledu raziskav o pomenu in izkušnjah prostega časa za ženske se v zadnjih dvajsetih letih odpre pet poglavitnih tem, ki jih navaja K. A. Henderson (1990).

1) Medtem ko je na eni strani priznana pestrost ženskega stila življenja, je na drugi strani očitna njihova neenakost v prostem času v primerjavi z moškimi privilegiji.

Mnoge ženske menijo, da imajo dovolj prostega časa, in opredeljujejo sebe in svoje obnašanje v skladu s svojo spolno vlogo. Moški so imeli nadzor nad definicijami prostega časa žensk in vpliv na socializacijo žensk. Posledica tega je zatiranje žensk v njihovem izražanju prostega časa. Pritisk na ženske se v družbi delno uresničuje v neenakosti, ki obstaja v prostem času žensk v primerjavi s prostim časom moških.

2) Družbeni vplivi na vloge obveznosti, povezane z možnostmi v prostem času, predstavljajo skupen vidik prostega časa žensk.

Številne študije opisujejo uresničevanje prostega časa žensk v okviru socialnih interakcij, med katerimi mnoge vključujejo družino. Mnoge ženske sebe najprej pojmujejo kot člana družine in šele nato kot posameznika. Ženske pojmujejo svoj prosti čas kot družinski prosti čas ali prosti čas družine kot svoj prosti čas. Kultura ženskosti vodi dekleta najprej k skrbi za druge, šele nato se posvetijo svojim interesom in blagostanju. Družinska tradicija in povezave ter ostale družbene vezi so tako skupni faktorji za prosti čas žensk.

3) Ženske imajo na voljo več rezervoarjev za preživljanje prostega časa, vendar težijo k uporabi doma kot primarnega prostora za preživljanje prostega časa.

Dom je prostor, kjer ženske preživijo veliko časa, posebno ko nastanejo družinske obveznosti. Aktivnosti doma so velikokrat povezane z gospodinjstvom ali skrbjo za otroke. Nekatere ženske menijo, da delo doma nikoli ni popolnoma opravljeno, zato se je nemogoče popolnoma predati prostemu času.

4) Večina prostega časa žensk je razdrobljena na manjše dele, kot posledica potrebne prilagodljivosti žensk v vsakdanjem življenju.

Ženske ne opredelijo svojega življenja tako kot moški, zato se jim prosti čas pogosto pojavi kot sprotna priložnost. Ne planirajo ga vnaprej, ampak ga izkoristijo, ko se pojavi v vsakdanjem življenju.

5) Mnogo žensk ne čuti, da so upravičene do prostega časa, saj imajo veliko obveznosti v življenju. Ne verjamejo, da zaslužijo prosti čas (glej Henderson, 1990:235–240).

V okviru obravnavanih problemov se je izkazalo pglavitno nasprotje med prostim časom, ki naj bi bil pomemben vidik v kvaliteti življenja ljudi, medtem ko v literaturi zasledimo, da nekatere ženske sploh ne priznavajo pomembnosti prostega časa v njihovem življenju, še posebno ne, če so živele v tradicionalnem okolju. Prosti čas je pogosto pojmovan kot manj pomemben v primerjavi z delom in družino. To bodo pokazali tudi rezultati naše ankete, kjer so ženske prosti čas uvrstile na tretje mesto po pomembnosti med delom, družino, družbenopolitičnimi in religioznimi aktivnostmi. Vendar veliko žensk izraža potrebo po doživljanju prostega časa kot možnosti za izražanje avtonomije in samoopredelitve ter možnosti, ki pogosto niso vidne na drugih področjih njihovega življenja.

Raziskovanje prostega časa žensk, ki je bilo opravljeno v zadnjih desetih letih, je koristno za razumevanje izkušenj žensk in zato, ker postavlja ženske v središče raziskav. Analiza spolnih razlik prinaša razlage vedenja žensk v prostem času. Feministični pogledi na študije prostega časa žensk lahko odprejo vrata novim koncepcijam prostega časa, kot tudi interpretacijam pomena te aktivnosti.

Za razumevanje življenja žensk v različnih življenjskih okoljih in za povezavo prostega časa z drugimi vidiki življenja pa so potrebne nadaljnje raziskave in študije.

6. METODOLOŠKI PRISTOP RAZISKOVANJA

6.1 OPREDELITEV PROBLEMA

Namen te raziskave je pojasniti problematiko prostega časa zaposlenih žensk, mlajših od 35 let, z najmanj enim predšolskim otrokom, ki živijo v urbanem okolju. Zanimajo me vzorci oziroma načini preživljanja prostega časa glede na vrsto dela, ki ga opravljajo. Predmet raziskave so prostočasne aktivnosti žensk, in sicer tako z vidika količine kot njihove vsebine. Zanima me tudi zadovoljstvo anketirank s količino prostega časa, ki ga imajo na voljo, in z načinom njegovega preživljanja. Prav tako želim izvedeti, kaj jih ovira, da ne preživijo svojega prostega časa tako, kot bi želele.

6.2 HIPOTEZE

V prvi fazi sem želela dobiti zgolj opis značilnosti preživljanja prostega časa.

Osnovni hipotezi

V aktivnostih po končanem delu so razlike med:

- a) ženskami, ki opravljajo različno vrsto dela na delovnem mestu;
- b) ženskami, ki imajo različno stopnjo izobrazbe.

Osnovnima hipotezama postavljena negativna, ničelna hipoteza

V aktivnostih po končanem delu ni razlik med ženskami, omenjenimi v točkah a in b.

6.3 KAZALCI ZNAČILNOSTI ZUNAJDELOVNEGA ČASA ZAPOSLENIH

6.3.1 Kazalci demografskih in socialnih značilnosti anketirank

1. Demografske značilnosti in socializacija:

a) izobrazba (vprašanje številka 1)

2. Družinski status:

a) zakonski stan (vprašanje številka 2)

b) število otrok (vprašanje številka 3)

6.3.2 Kazalci značilnosti dela, ki ga opravljajo anketiranke na delovnem mestu

a) delovni čas (vprašanje številka 5), čas, porabljen za pot od doma do službe (vprašanje številka 4)

b) vrsta dela (vprašanje številka 6)

c) samostojnost pri delu (vprašanje številka 7)

d) ocena ustvarjalnosti na delovnem mestu (vprašanje številka 8)

e) ocena zadovoljstva na delovnem mestu (vprašanje številka 9)

6.3.3 Vedenjske značilnosti anketirank v izven delovnem času

1. Aktivnosti

a) pogostost udeleževanja v prostočasnih aktivnostih (vprašanje številka 10)

b) področja aktivnosti (vprašanja številka 11, 12, 13, 14, 15, 16)

c) čas, porabljen za prostočasne aktivnosti (vprašanje številka 17)

d) letni dopust (vprašanja številka 18, 19, 20)

2. Aspiracije po novih aktivnostih (vprašanja številka 21, 22)

3. Subjektivna ocena načina preživljanja prostega časa

a) ocena količine prostega časa (vprašanje številka 23)

b) možnost izbire aktivnosti in njihovega izvajanja (vprašanja številka 24, 25)

c) ocena stopnje ustvarjalnosti (vprašanje številka 26)

d) ocena stopnje zadovoljstva (vprašanje številka 27)

e) ovire za prosti čas (vprašanja številka 28, 29)

f) odnos do religije (vprašanja številka 32, 33)

6.4 METODA ZBIRANJA PODATKOV IN ANALIZA

a) Uporabila sem metodo anketiranja. Podatke sem zbrala z vprašalnikom. Vprašanja so bila izbrana iz vprašalnikov »Vrednote v prehodu II., SJM 1990–1998« in »Kvaliteta življenja v SLO, Retrospektivna študija 1974–1994«. Nekatera vprašanja sem spremenila in prilagodila načinu zbiranja podatkov ter anketirani populaciji. Anketa je v prilogi.

b) Vzorec anketiranih sem izbrala med svojimi znankami. Po principu izbora je vzorec najbližji metodi snežne kepe. Najprej sem vprašalnice razdelila dvanajstim prijateljicam in znankam, nato pa so jih one razdelile svojim prijateljicam. Tudi nekatere ženske iz tega drugega kroga so naredile isto. Na ta način sem oddala 55 vprašalnikov. Vrnjenih sem dobila 46 anket. Od teh sem izločila šest anket. Dve anketiranki sta bili starejši od 35 let, štiri anketiranke pa niso imele predšolskih otrok, temveč starejše.

Pisno anketo sem izbrala zaradi minimalnih stroškov, dokaj velikega števila vprašalnikov, ki sem jih razdelila, ter zaradi omogočene anonimnosti anketirankam. Seveda ima pisna anketa tudi pomanjkljivosti. Vir napak je lahko na strani osebe, ki pripravi anketni vprašalnik, kakor tudi na strani anketirane osebe, če ne razume vprašanja. Pomanjkljivost ankete je v majhni natančnosti zaradi zaprtih vprašanj, anketirane osebe lahko odgovarjajo mehanično in ni kontrole, ali so dobljeni podatki res objektivni. Večina anketnih vprašanj je zaprtega tipa, z enim ali več možnimi odgovori. Nekaj vprašanj pa je polodprtega tipa, kar pomeni, da anketirane osebe lahko same napišejo svoj odgovor. Vendar je odprti odgovor redko izkoriščen, saj je izbor ponujenih možnosti lažji.

c) Pri analizi podatkov sem uporabila naslednje statistične kazalce:

- odstotke,
- chi kvadrat χ^2 , aritmetično sredino, standardno deviacijo,
- grafični prikaz rezultatov,
- stopnja verjetnosti je $p = 0,05$. Signifikanco tolmačim do vrednosti 0,05. Statistični izračuni so zgolj orientacijski, zaradi malega vzorca.

d) Za lažjo interpretacijo rezultatov sem odgovore pri nekaterih vprašanjih združila v smiselne vsebinske sklope.

– Vprašanje št. 1: Kakšna je vaša izobrazba?

1. dokončana osnovna šola in poklicna šola
2. srednja šola
3. dokončana višja šola ali več

– Vprašanje št. 2: Zakonski stan:

1. samska
2. poročena, zunajzakonska skupnost

– Vprašanje št. 3: Koliko otrok imate?

1. enega
2. dva ali več

– Vprašanje št. 6: Ali opravljate delo, ki zahteva:

1. pretežno fizični napor (1, 2)
2. ostalo (3, 4, 5)

– Vprašanje št. 7: Opis samostojnosti:

1. ste v glavnem nesamostojni (1, 2)
2. ste v glavnem samostojni (3, 4)

– Vprašanje št. 8: Ustvarjalnost na delovnem mestu:

1. nikoli ali občasno ustvarjalna (1, 2)
2. pogosto ali vedno ustvarjalna (3, 4)

– Vprašanje št. 11: Kaj počnete v svojem prostem času in kako pogosto?

Združen je odgovor, kodiran z 2 in 3 za vsako aktivnost; pri tem 1 pomeni NE, 2 pa pomeni DA.

e) Značilnosti anketirane populacije

Tabela 6.1: Izobrazba

	<i>f</i>	%
OŠ in poklicna šola	11	27,5
srednja šola	17	42,5
višja šola ali več	12	30,0
skupaj	40	100,0

Tabela 6.2: Zakonski stan

	<i>f</i>	%
samska	2	5,0
poročena, izvenzakonska skupnost	38	95,0
skupaj	40	100,0

Tabela 6.3: Število otrok

	<i>f</i>	%
eden	16	40,0
dva in več	24	60,0
skupaj	40	100,0

Tabela 6.4: Vrsta napora pri delu

	<i>f</i>	%
pretežno fizični napor	11	27,5
pretežno intelektualni napor	29	72,5
skupaj	40	100,0

Tabela 6.5: Stopnja samostojnosti pri delu

	<i>f</i>	%
v glavnem nesamostojna	7	17,5
v glavnem samostojna	33	82,5
skupaj	40	100,0

Tabela 6.6: Ustvarjalnost na delovnem mestu

	<i>f</i>	%
nikoli ali občasno	24	60,0
pogosto ali vedno	16	40,0
skupaj	40	100,0

7. INTERPRETACIJA REZULTATOV

7.1. NAJPOGOSTEJŠE PROSTOČASNE DEJAVNOSTI

V preučevanem vzorcu so se kot najpogostejše oblike preživljanja prostega časa pokazale tudi nasploh najbolj razširjene aktivnosti pri Slovencih, kot so sprehodi (100 %), obiskovanje sorodnikov in znancev (100 %), izleti (95 %), gledanje televizije (95 %), ukvarjanje s športom (80 %), branje knjig (77,5 %). Sledijo obiski restavracij (70 %), obiskovanje kina (65 %), vrtnarjenje (62,5 %), potovanja izven Slovenije (60 %), ukvarjanje s hobiji (47,5 %), ples (37,5 %), izobraževalni tečaji (35 %), igranje na inštrument, pisanje proze, pesmi ali slikanje (17,5 %), ukvarjanje z meditacijo ali drugimi duhovnimi, sprostivnimi tehnikami (15 %). Že pri analizi, omejeni na podatke iz leta 1994, je Nevenka Černigoj Sadar ugotovila, da prebivalci in prebivalke Slovenije preživijo svoj prosti čas večinoma doma, pri svojih sorodnikih in prijateljih (glej Černigoj Sadar, 1995). To se je tudi po desetih letih pokazalo kot najpogostejši način preživljanja prostega časa pri ženskah, ki sem jih anketirala. Prav tako Hendersonova ugotavlja, da ženske težijo k uporabi doma kot primarnega prostora za preživljanje prostega časa (glej Henderson, 1990:228–143).

Glede na rezultate lahko pritrdimo Hendersonovi, ki pravi, da ženske sebe pojmujejo kot člana družine in šele nato kot posameznika. Svoj prosti čas pojmujejo kot družinski prosti čas. Kultura ženskosti vodi dekleta najprej k skrbi za druge, šele nato se posvetijo svojim interesom in blagostanju (glej Henderson, 1990:228–243).

Prav to je razvidno iz tabele 7.1, saj vidimo, da se ženske v svojem prostem času največ posvečajo sorodnikom, znancem, gledajo televizijo in hodijo na sprehode. Posvečajo se torej dejavnostim, ki se odvijajo v ožjem družinskem krogu. Z vsemi drugimi dejavnostmi, ki so individualnega značaja, se ukvarjajo v manjši meri.

Da se ženske v izrabi svojega prostega časa prilagajajo družini, kaže tudi odgovor na vprašanje, ali so prekinile kakšno izmed prostočasnih aktivnosti, s katero so se ukvarjale, preden so si ustvarile družino. Na to vprašanje je pritrdilno odgovorilo 37,5 % žensk. Najpogosteje je bil to ples, športno udejstvovanje, obiskovanje gledališča in drugih kulturnih in družabnih prireditev.

20 % anketiranih žensk je aktivnih članic kakega društva, združenja, skupine, politične organizacije ali stranke. Od tega je najpogostejše članstvo v verskih organizacijah, poklicnih in profesionalnih združenjih ter športnorekreativnih društvih.

Ko smo jih povprašali, ali bi se želele ukvarjati s kakšno aktivnostjo, s katero se do sedaj niso, jih je 52,5 % odgovorilo pritrdilno. Najpogosteje želijo več prostega časa posvetiti športnim dejavnostim, sprostitvenim tehnikam in učenju tujih jezikov.

Tabela 7.1: Prostočasne aktivnosti – rekodirano

	DA
obiskujete sorodnike in oni vas	100,0 %
obiskujete znance in prijatelje in oni vas	100,0 %
hodite na sprehode	100,0 %
gledate televizijo	95,0 %
hodite na izlete	95,0 %
se ukvarjate s športom	80,0 %
berete knjige	77,5 %
hodite v restavracije	70,0 %
hodite v kino	65,0 %
vrtnarite	62,5 %
hodite na daljša potovanja izven Slovenije	60,0 %
se ukvarjate s hobiji (ročnimi deli)	47,5 %
hodite na ples	37,5 %
obiskujete kakšen izobraževalni tečaj ali študijski krožek	35,0 %
igrate kakšen inštrument, pišete prozo, pesmi ali slikate	17,5 %
se ukvarjate z meditacijo ali kakšno drugo duhovno aktivnostjo	15,0 %

- Ocena količine prostega časa

Kot smo že videli, K. A. Henderson meni, da je večina prostega časa žensk deljenega na manjše dele, kot posledica prilagodljivosti žensk v vsakdanjem življenju. Ženskam se prosti čas pogosto pojavi kot sprotna priložnost. Izkoristijo prosti čas, ko se pojavi v vsakdanjem življenju (Henderson, 1990). To nakazujejo tudi rezultati naše ankete, ki kažejo nezadovoljstvo žensk s količino prostega časa. 57,5 % žensk meni, da imajo premalo prostega časa. Le 20 % je zadovoljnih s prostim časom, ki ga imajo, in 17,5 % žensk pravi, da prostega časa nimajo skoraj nič.

Možnosti izbire in ovire

74,4 % žensk lahko v večini primerov izbira, s katerimi aktivnostmi se bodo ukvarjale v svojem prostem času. Toda 61,5 % anketiranih ne more odločiti, kdaj in kako bodo preživele svoj prosti čas. To pomeni, da so ženske pri izbiri vsebine prostočasnih aktivnosti svobodne, vendar kljub tej možnosti naletijo na ovire pri realizaciji dejavnosti. Največkrat se prilagajajo družini in svoj prosti čas preživijo takrat, ko jim to dopuščajo družinske obveznosti. 75 % žensk prepoznava v svojem življenju ovire, ki jim onemogočajo preživljanje prostega časa tako, kot bi si želele.

V našem primeru se ne moremo strinjati z mnenjem Greenove, ki pravi, da stališča moških ženskam omejujejo pravico do svobodne izbire prostočasnih aktivnosti (Haralambos, 1999: 270). Anketa je namreč pokazala, da so za ženske največja ovira v preživljanju prostega časa tako, kot bi želele, družinske obveznosti. Kar za 28 žensk od 30-ih (93,3 %) je to največja ovira. Vidimo, da so še vedno ženske tiste, ki največ izven delovnega časa namenijo družini. Družinske obveznosti, ukvarjanje z otroki, gospodinjska opravila ... so področja, kjer večina bremena še vedno pada na ženska ramena. Druga najpogostejša ovira v preživljanju prostega časa pa je pomanjkanje časa (63,3 %). Neodobranje oseb, s katerimi živijo (partner, sorodniki), predstavlja oviro le za 13,3 % žensk.

Tabela 7.2: Ovire za prostočasne aktivnosti (vsebine so urejene po padajočem odstotku)

Odstotki so izračunani samo za tiste anketiranke, ki so dejale, da ovire so ... (N = 30).

OVIRE ZA PROSTOČASNE AKTIVNOSTI	DA	
	%	<i>f</i>
družinske obveznosti	93,3	28
pomanjkanje časa	63,3	19
nimam ustrezne družbe	26,7	8
pomanjkanje znanja ali ustreznih veščin	23,3	7
ni ustreznih objektov	20,0	6
neodobranje oseb, s katerimi živim (partner, sorodniki)	13,3	4
študij	13,3	4
slaba splošna kondicija	6,7	2

7.1.1 Neformalno delo

Strinjam se z mnenjem Ivana Svetlika, da je najbolj nesporna trditev, ki danes velja za vse večjo zmoto, ta, da sta onkraj zaposlenosti nezaposlenost in nedelo, da za delovnim časom nastopi nedelo (Svetlik in drugi, 1988). Rezultati naše ankete to tezo potrjujejo.

Pri interpretaciji dobljenih rezultatov je zanimiv odnos med časom, porabljenim za prostočasne aktivnosti, ter urami, porabljenimi za pridobitniško delo.

Tabela 7.3: Povprečno število ur na teden, porabljenih za ...

	% pozitivnih odgovorov	aritmetična sredina	standardna deviacija
nega in vzgoja otroka	92,5	38,2	43,5
gospodinjska opravila	97,5	14,8	11,8
nadure v podjetju	42,5	2,1	3,0
druga opravila brez plačila	25,0	1,5	3,2
delo izven podjetja za zaslužek	10,0	0,4	1,6
delo na kmetiji	2,5	0,1	0,3

Razvidno je, da ženske opravijo ogromno dela (v povprečju 7,8 ure na dan), za katero ne prejmejo nobenega plačila. Gospodinjska dela in druge obveznosti, ki jih opravijo brez plačila, se štejejo kot samoumevna opravila, ki jih opravljajo vsak dan. Vse te ure, ki jih ženske posvečajo domu in družini, potrjujejo tudi njihovi odgovori na 31. vprašanje, kjer smo jih spraševali po pomembnosti različnih področij njihovega življenja. Najpomembnejše področje življenja za 31 žensk, ki so pravilno odgovorile na vprašanje, je namreč družina. Po pomembnosti ji sledita delo in prosti čas, najmanj pomembno področje življenja pa so za anketiranke religiozne in družbenopolitične aktivnosti.

7.2 RAZLIKE V ZNAČILNOSTIH DELA MED ŽENSKAMI Z RAZLIČNO STOPNJO IZOBRAZBE

7.2.1 Napor pri delu

Pri ugotavljanju, na kakšnem delovnem mestu ženske delajo, me je zanimalo razmerje med fizičnim in umskim naporom pri delu. Odgovore na vprašanje o vrsti izobrazbe sem združila v tri vsebinske sklope. V prvi skupini so ženske z osnovno in poklicno šolo, v drugi skupini so ženske s srednjo šolo, tretjo skupino pa sestavljajo ženske z višjo šolo in več.

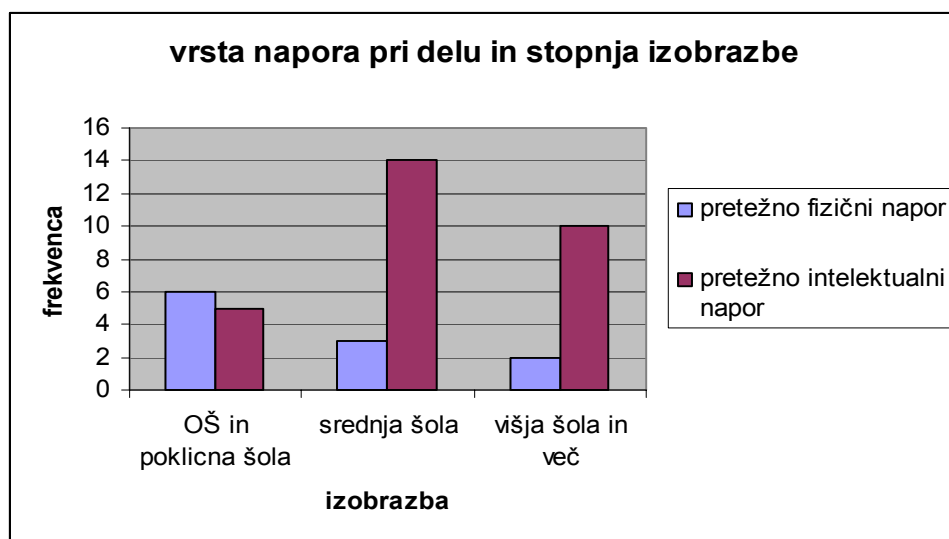
Ženske z OŠ in poklicno šolo opravljajo delo, ki zahteva fizični napor, v 54,5 %, sledijo ženske s srednješolsko izobrazbo s 17,6 % in ženske z višjo šolo in več s 16,7 %. Delo, ki zahteva umski napor, v največji meri opravljajo ženske z višjo šolo in več, in sicer 83,3 %. Srednješolsko izobražene ženske v 82,4 % opravljajo intelektualno delo, sledijo osnovnošolsko in poklicno izobražene ženske s 45,5 %. Opazimo, da od osnovnošolske in poklicne izobrazbe, preko srednješolske do univerzitetne izobrazbe fizični napor pada, intelektualna komponenta pa strmo narašča. Statistično te razlike niso pomembne, saj je $p = 0,062$. Opomnimo, da je vzorec anketiranih majhen in ravno zato velja poudariti razkorak pri opredelitvi za pretežno intelektualni napor pri delu med ženskami z osnovno in poklicno šolo ter ostalimi anketirankami.

Tabela 7.4: Vrsta napora pri delu glede na stopnjo izobrazbe

vrsta napora pri delu	OŠ in poklicna šola %	srednja šola %	višja šola ali več %	skupaj %
pretežno fizični napor	54,5	17,6	16,7	27,5
pretežno intelektualni napor	45,5	82,4	83,3	72,5
skupaj	100	100	100	100

$$\chi^2 = 5,570, p = 0,062$$

Slika 7.1: Vrsta napora pri delu in stopnja izobrazbe

7.2.2 Samostojnost pri delu

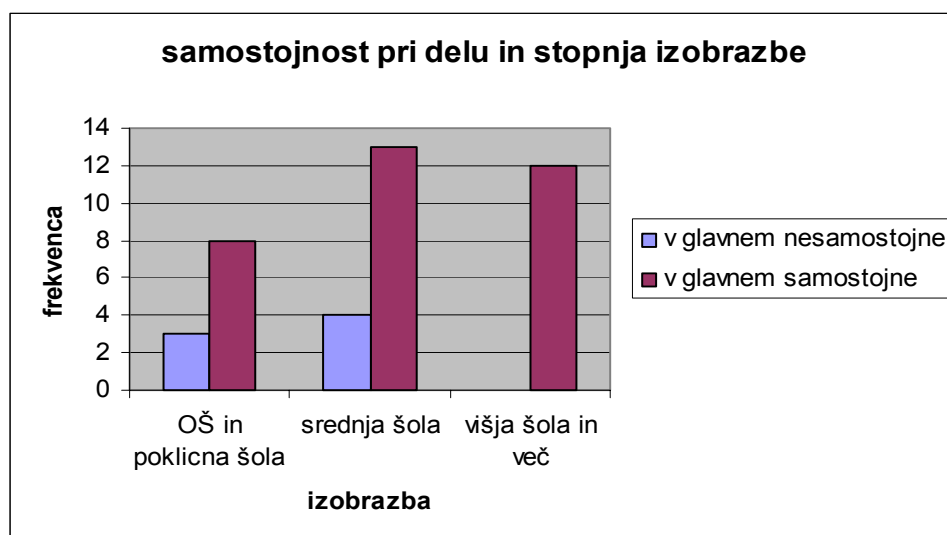
Glede samostojnosti pri delu so se ženske v 82,5 % opredelile za samostojnost, le 17,5 % jih meni, da pri delu niso samostojne. Od tega jih je največ z osnovnošolsko in poklicno izobrazbo (27,3 %). Domnevam, da so to večinoma proizvodne delavke in delavke v pisarnah, saj delovni proces od njih zahteva predvsem rutino in enolično delo. Sledijo ženske s srednješolsko izobrazbo (23,5 %). Višje in visoko izobražene anketiranke so pri svojem delu v glavnem avtonomne. Delo jim omogoča samoorganiziranost in manjšo kontrolo nadrejenih. Rezultati kažejo, da razlike med stopnjo izobrazbe in vrsto samostojnosti pri delu statistično niso pomembne; $p = 0,157$.

Tabela 7.5: Samostojnost pri delu in stopnja izobrazbe

samostojnost pri delu	OŠ in poklicna šola %	srednja šola %	višja šola ali več %	skupaj %
v glavnem nesamostojne	27,3	23,5	0	17,5
v glavnem samostojne	72,7	76,5	100	82,5
skupaj	100	100	100	100

$$\chi^2 = 3,701, p = 0,157$$

Slika 7.2: Samostojnost pri delu in stopnja izobrazbe

7.2.3 Ustvarjalnost pri delu

Zanimivejši odgovori se pojavijo pri opredelitvi o ustvarjalnosti pri delu. Tu tudi ženske z osnovnošolsko in poklicno izobrazbo v 36,4 % odgovarjajo, da so pri svojem delu vedno ustvarjalne, čeprav smo prej videli, da so pri delu v 27,3 % neavtonomne. To gotovo kaže na velik poklicni zanos in na pozitivno mnenje o svojem delu.

V skupini srednješolsko izobraženih žensk jih kar 58,8 % meni, da so pri delu samo občasno ali nikoli ustvarjalne. Predvidevam, da so zaposlene večinoma v birokratskih in storitvenih dejavnostih in pri delu ne morejo izraziti svoje ustvarjalnosti.

Presenetljiv se mi zdi tudi odgovor žensk z višjo šolo ali več, saj se jih samo 41,7 % opredeljuje kot ustvarjalnih pri delu. Rezultat gotovo ni optimističen, saj so to osebe, ki opravljajo avtonomno intelektualno delo, pa vendar pri tem ne morejo ali ne znajo razviti svoje ustvarjalnosti.

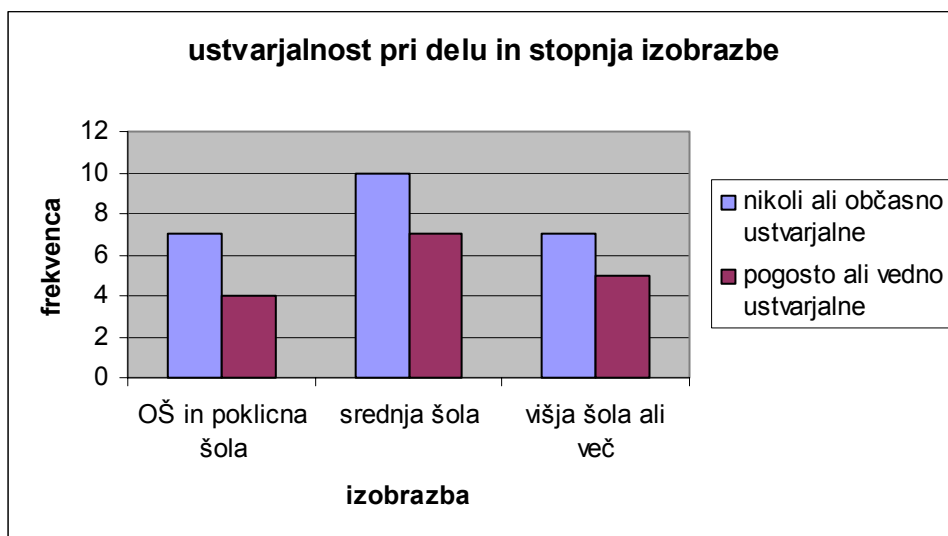
Razlike med ustvarjalnostjo pri delu in stopnjami izobrazbe niso statistično pomembne, saj je $p = 0,959$.

Tabela 7.6: Ustvarjalnost pri delu in stopnja izobrazbe

ustvarjalnost pri delu	OŠ in poklicna šola %	srednja šola %	višja šola ali več %	skupaj %
nikoli ali občasno ustvarjalne	63,6	58,8	58,3	60
pogosto ali vedno ustvarjalne	36,4	41,2	41,7	40
skupaj	100	100	100	100

$$\chi^2 = 0,084, p = 0,959$$

Slika 7.3: Ustvarjalnost pri delu in stopnja izobrazbe

7.3 NAČINI PREŽIVLJANJA PROSTEGA ČASA ŽENSK Z RAZLIČNO STOPNJO IZOBRAZBE

7.3.1 Različna stopnja izobrazbe in način preživljanja prostega časa

Tabela 7.7: Stopnja izobrazbe in način preživljanja prostega časa

PROSTOČASNE AKTIVNOSTI	STOPNJA IZOBRAZBE			SKUPAJ	x ²	p
	osnovna in poklicna šola	srednja šola	višja šola in več			
igranje na inštrument, pisanje proze, pesmi, slikanje	0 %	0 %	58,3 %	17,5 %		
branje knjig	45,5 %	82,4 %	100,0 %	77,5 %	10,191	0,006
ukvarjanje s hobiji	18,2 %	52,9 %	66,7 %	47,5 %	5,761	0,056
ukvarjanje z meditacijo ali kakšno drugo duhovno aktivnostjo	0 %	11,8 %	53,3 %	15,0 %		
obiskovanje izobraževalnih tečajev ali študijskih krožkov	18,2 %	29,4 %	58,3 %	35,0 %		
ukvarjanje s športom	72,7 %	76,5 %	91,7 %	80,0 %	1,517	0,468

Kot smo ugotovili že v prejšnjem poglavju, se tudi pri križanju različnih stopenj izobrazbe s prostočasnimi aktivnostmi kaže velika razlika pri branju. Razlika je statistično pomembna, $\chi^2 = 10,19$, $df = 2$, $p = 0,006$. Razvidno je, da le 45,5 % žensk z osnovnošolsko in poklicno izobrazbo v svojem prostem času bere knjige. Mnogo več žensk s srednješolsko izobrazbo svoj prosti čas nameni tej dejavnosti (82,4 %), medtem ko ženske z višjo šolo prav vse v prostem času tudi berejo.

Razlike se pokažejo v prostočasnih dejavnostih, ki zahtevajo predvsem intelektualni napor in manj fizične sposobnosti posameznice. Nobena od dejavnosti, pri katerih je viden razkorak med različno izobraženimi ženskami, ne zahteva večjega telesnega napora. Domnevam, da so razlike med ženskami pri dejavnostih, ki zahtevajo več miselnega napora, tudi posledica njihovega preteklega načina življenja. Gotovo so bolj izobražene ženske že med samim procesom šolanja pridobile večjo navado branja in spremljanja različnih virov informacij. Menim, da imajo širši spekter splošnega znanja, ki ga vseskozi širijo in dopolnjujejo. To potrjujejo razlike v udeležbi pri dodatnih izobraževalnih tečajih in študijskih krožkih. Le 18,2 % žensk z osnovnošolsko in poklicno izobrazbo del svojega prostega časa nameni tem dejavnostim, medtem ko 58,3 % žensk z višjo izobrazbo prosti čas posveča pridobivanju dodatnih znanj in informacij.

Nadalje so se pomembne razlike pokazale tudi pri drugih dejavnostih, ki so pretežno miselnega značaja ali pa zahtevajo ustvarjalnost in inovativnost posameznice ter vsebujejo duhovne komponente.

Presenetile so me razlike pri ukvarjanju anketirank s hobiji (ročnimi deli). Razlike med ženskami z različno stopnjo izobrazbe sicer niso statistično pomembne. Zaradi majhnih frekvenc chi kvadrata ne računamo. Dejstvo, da se le 18,2 % žensk z osnovno in poklicno šolo ukvarja s hobiji, se mi zdi pomembno. To je ravno tisto področje prostega časa, kjer bi posameznice lahko razvile in izživele svoje želje in potrebe po ustvarjalnih ali enostavno uporabnih dejavnostih. To področje ni nujno povezano z velikimi finančnimi sredstvi ali drugimi omejitvami. Očitno niže izobražene ženske za tovrstne dejavnosti nimajo časa, medtem ko se visoko izobražene anketiranke v 66,7 % ukvarjajo tudi s hobiji, ženske s srednjo šolo pa se tej dejavnosti posvečajo v 52,9 %. Ugotavljam, da se z višanjem stopnje izobrazbe povečuje tudi zavedanje žensk, da je treba za uspešno in mirno sožitje z družinskimi člani in ostalo okolico najprej poskrbeti za lastno zadovoljstvo in izpolnitev notranjih osebnih želja in hotenj.

To se kaže tudi v količini prostega časa, ki ga ženske namenjajo ukvarjanju z meditacijo in drugimi duhovnimi aktivnostmi ali pa se posvečajo umetniškemu ustvarjanju, pisanju,

slikanju itd. Največja razlika se je pokazala ravno v tej prostočasni aktivnosti. Niti ena anketiranka z osnovnošolsko ali poklicno izobrazbo se ne ukvarja z igranjem na kakšen inštrument, pisanjem proze, pesmi ali slikanjem. Kar 58,3 % višje izobraženih žensk pa tem dejavnostim posveča svoj prosti čas. To dejstvo po mojem mnenju potrjuje že prej omenjeno domnevo, da so višje izobražene ženske tudi bolj sprejemljive za duhovne dejavnosti in uspešneje izražajo svojo ustvarjalnost.

Razlika med ženskami z različno stopnjo izobrazbe v ukvarjanju z meditacijo ali kakšno drugo duhovno aktivnostjo statistično ni pomembna. 33,3 % višješolsko in 11,8 % srednješolsko izobraženih žensk se v prostem času posveča tem dejavnostim, medtem ko ženske z osnovno in poklicno šolo za tovrstne aktivnosti nimajo interesa (0 %). S temi aktivnostmi se ukvarja le 15 % vseh anketirank.

Pri vseh drugih dejavnostih ni opaziti večjih razlik. Večinoma gre za aktivnosti, ki jih počne v življenju vsak posameznik. Popolna enakost se kaže v obiskih sorodnikov in prijateljev. Prav tako vse anketiranke hodijo na sprehode, kar je najbolj enostavna in nezahtevna oblika rekreacije. Najmanj razlik v rezultatih se kaže še v gledanju televizije in pri izletih ter obiskovanju kina, ki je tudi zelo priljubljen način preživljanja prostega časa vseh anketirank.

Edina nepričakovana razlika, ki pa ni statistično pomembna, se pojavlja pri dejavnosti vrtnarjenja. Tu izstopajo z nižjim odstotkom anketiranke s srednješolsko izobrazbo, in sicer s 47,1 %. Osnovnošolsko izobražene anketiranke se posvečajo vrtnarjenju v 72,7 %, višješolsko izobražene ženske pa v 75 %. Menim, da pri tej razliki ni treba iskati globljih razlogov za tak rezultat.

Predvidevam, da ženske z višjo izobrazbo živijo v individualnih hišah in v prostem času urejajo vrtove okoli hiš. Ostale anketiranke pa se z vrtnarjenjem ukvarjajo na vrtičkih v bližini stanovanjskih blokovskih naselij. Anketirali smo namreč ženske, ki živijo v urbanem okolju, kar pomeni, da se ne ukvarjajo s kmetijstvom.

7.4 NAČINI PREŽIVLJANJA PROSTEGA ČASA ŽENSK Z RAZLIČNO STOPNJO AVTONOMIJE NA DELOVNEM MESTU

7.4.1 Različna stopnja samostojnosti pri delu in način preživljanja prostega časa

Tabela 7.8: Stopnja samostojnosti pri delu in način preživljanja prostega časa

PROSTOČASNE AKTIVNOSTI	STOPNJA SAMOSTOJNOSTI		SKUPAJ	x ²	p
	v glavnem nesamostojna	v glavnem samostojna			
branje knjig	28,6 %	87,9 %	77,5 %	11,649	0,001
izleti	71,4 %	100 %	95,0 %	9,925	0,002
ukvarjanje s hobiji	14,3 %	54,5 %	47,5 %	3,754	0,053
ukvarjanje s športom	57,1 %	84,8 %	80,0 %	2,771	0,096
igranje na inštrument, pisanje proze, pesmi, slikanje	0 %	21,5 %	17,5 %		
obiskovanje izobraževalnih tečajev ali študijskih krožkov	14,3 %	39,4 %	35,0 %		
ukvarjanje z meditacijo ali kakšno drugo duhovno aktivnostjo	14,3 %	15,2 %	15,0 %		

Delo smo opredelili s tremi kategorijami, ki opisujejo in določajo različne sposobnosti, ki jih delo zahteva od anketirank. Spraševali smo jih po obliki napora pri delu (pretežno fizični ali pretežno umski napor), po stopnji samostojnosti pri delu (v glavnem nesamostojne ali v glavnem samostojne) in po ustvarjalnosti pri delu (nikoli ali občasno ustvarjalne in pogosto ali

vedno ustvarjalne). Največje razlike v načinu preživljanja prostega časa žensk so se pokazale pri križanju prostočasnih aktivnosti s stopnjo samostojnosti pri delu.

Ugotovili smo že, da so ženske z višješolsko izobrazbo in več pri svojem delu najbolj avtonomne in opravljajo delo, ki zahteva samo intelektualni napor, ter večinoma same odločajo, kaj, kdaj in kako bodo delale. Med ženske, ki opravljajo svoje delo samostojno, sodi tudi 76,5 % žensk s srednješolsko izobrazbo. Tudi te večinoma same odločajo, kako bodo opravile svoje delo. V kategorijo žensk, ki delo opravljajo nesamostojno, sodi 23,5 % anketirank s srednjo šolo in 27,3 % žensk z OŠ in poklicno šolo. Od štiridesetih anketirank se jih je le 17,5 % opredelilo kot nesamostojnih pri svojem delu. Te večinoma opravljajo fizično delo, so nesamostojne in v glavnem neustvarjalne pri delu.

Ogledali si bomo razlike v načinu preživljanja prostega časa pri skupini žensk, ki so pri delu samostojne, in pri tistih, ki so pri delu nesamostojne.

Med aktivnostmi, s katerimi se anketiranke ukvarjajo v prostem času, je največja razlika vidna pri branju knjig. Ženske, ki so pri svojem delu v glavnem avtonomne, se tudi v prostem času več posvečajo intelektualnim dejavnostim. 87,9 % žensk, ki so pri delu samostojne, v prostem času bere knjige in le 28,6 % žensk, ki so pri delu nesamostojne, svoj prosti čas nameni tej dejavnosti. Statistično je razlika pomembna, $\chi^2 = 11,64$, $df = 1$, $p = 0,001$. Te rezultate potrjuje dejstvo, da so ženske, ki so pretežno avtonomne pri svojem delu, tiste ženske, ki so višje izobražene, in velik del srednješolsko izobraženih. Za nesamostojne so se pretežno opredelile ženske z OŠ in poklicno šolo ter srednjo šolo. Domnevam, da po končanem delu iščejo sprostitev v drugačnih aktivnostih, intelektualno nezahtevnih, saj so tudi pri delu bolj miselno pasivne. Ženske, ki so pri delu nesamostojne, se v prostem času največ posvečajo najpogostejšim oblikam preživljanja prostega časa. To je gledanje televizije (100 %), obiskovanje sorodnikov in znancev (100 %), sprehodi (100 %). S temi dejavnostmi se v prostem času ukvarja tudi največ žensk, ki so pri delu v glavnem samostojne.

Druga prostočasna aktivnost, kjer so se pokazale razlike med ženskami z različno stopnjo samostojnosti, je področje izletov. Precej manj žensk, ki so pri delu izrazile nesamostojnost (71,4 %), hodi na izlete v primerjavi z ženskami, ki so pri delu samostojne (100 %). To razliko potrjujejo statistični podatki, in sicer $\chi^2 = 9,92$, $df = 1$, $p = 0,002$. Predvidevam, da je ovira za ženske, ki so nesamostojne pri delu, tudi pomanjkanje finančnih sredstev, v primerjavi z ženskami, ki so pri svojem delu samostojne. Te imajo višjo izobrazbo in domnevno temu primerno večje dohodke. Ta dejavnik bi lahko bil tudi razlog za manjši obisk restavracij pri ženskah, ki so se opredelile za nesamostojne (42,9 %), v primerjavi z ženskami, ki izražajo samostojnost (75,8 %). Prav tako se tudi na daljša potovanja izven Slovenije

pogosteje od anketirank, ki so pri delu nesamostojne (42,9 %), odpravijo ženske, ki samostojno opravljajo delo (63,6 %). Tudi pri tej aktivnosti je bistvenega pomena finančni položaj anketirank. Socialni status posameznice torej pomembno vpliva in odloča o izbiri in načinu preživljanja prostega časa.

Razlike so se pojavile tudi pri ukvarjanju s športom in hobiji. Statistično pa razlike niso bile pomembne zaradi malega vzorca. Iz rezultatov pa je razvidno, da se 84,4 % žensk, ki so pri delu avtonomne, v prostem času ukvarja s športom, medtem ko se le 57,1 % nesamostojnih anketirank v prostem času posveča rekreaciji. Ženske z višjo izobrazbo imajo praviloma več let šolanja in so v tem času imele več priložnosti, da so osvojile številna znanja za več različnih pristočasnih aktivnosti. Tako ni pomembno, v kakšnih okoliščinah živijo. Če se znajdejo v kateremkoli kraju, kjer so postavljeni trije objekti za pristočasne aktivnosti, bodo lahko izbirale. Medtem ko ženske, ki obvladajo le eno vrsto športne aktivnosti, lahko izvajajo svojo aktivnost le tam, kjer obstaja primeren objekt za to dejavnost. Zato je za manj izobražene anketiranke pomanjkanje objektov večkrat ovira za njihove pristočasne aktivnosti. Glede na to, da so ženske, ki so pri delu samostojne, bolj izobražene, menim, da se bolj zavedajo vsestranske koristi telesne aktivnosti. Po delovnem dnevu, ki od njih zahteva predvsem miselno aktivnost, se ob športu in tudi ukvarjanju s hobiji lahko sprostijo in obnovijo telesno energijo. Le 14,3 % anketirank, ki so pri delu nesamostojne, se ukvarja s hobiji, ter 54,5 % žensk, ki delo opravljajo samostojno.

Očitno ženske, ki v delovnem procesu zelo malo odločajo in ne sodelujejo pri oblikovanju svojega delovnika, tudi v prostem času težko pokažejo oziroma realizirajo tovrstne sposobnosti in osebnostne lastnosti. Ustvarjalnost, odločnost, vztrajnost, samostojnost, iznajdljivost itd. v večji meri opazimo v pristočasnih aktivnostih žensk, ki so tudi pri delu samostojne in večinoma neodvisne od nadrejenih.

Največje razlike so se torej pokazale v bralnih navadah anketirank ter izletih, športnem udejstvovanju in hobijih. Prva aktivnost zahteva več miselnega napora, ostale pa morda nekega predznanja in finančnih sredstev. Rezultat analize je nekako pričakovan, saj te aktivnosti v večji meri zastopajo ženske, ki so srednješolsko in višje izobražene. Pri svojem delu so večinoma samostojne in ta lastnost se kaže tudi v načinu preživljanja prostega časa.

8. SKLEP

Na podlagi rezultatov naše ankete ne moremo potrditi ničelne hipoteze, ki smo jo postavili. V aktivnostih žensk po končanem delu dejansko prihaja do razlik med ženskami, ki imajo različno stopnjo izobrazbe, in med tistimi z različno stopnjo samostojnosti pri delu.

Izobrazba se je pokazala kot odločilen dejavnik, ki vpliva na način preživljanja prostega časa pri posameznih skupinah žensk. Neizpodbitna ugotovitev naše raziskave je, da imajo ženske z višjo stopnjo izobrazbe in večjo avtonomnostjo pri opravljanju dela bolj variabilen način izbiranja pristočasnih aktivnosti. Zdi se, da je bolj izobražena ženska osveščena, se bolj zaveda možnih alternativ, ki jih ponuja prosti čas, čeprav šola sama ne daje ustrezne izobrazbe za prosti čas.

V naši raziskavi vrsta dela in samostojnost pri delu pomembno vplivata na način preživljanja prostega časa. Nekatere pristočasne aktivnosti so tudi tesno povezane s socialnim statusom anketirank. To je opazno pri dejavnostih, ki zahtevajo določen nivo izobrazbe (igranje na inštrument, študijski krožki, duhovne aktivnosti ...) Stopnja izobrazbe pomembno vpliva na način preživljanja prostega časa. Razlike v izobrazbi se filtrirajo v različne načine porabe časa po končanem delu, saj se pri ženskah z najvišjo izobrazbo pojavljajo drugačni načini porabe prostega časa kot pri anketirankah z nižjo izobrazbo. Razlike v stopnji samostojnosti pri delu in izobrazbi tako delijo pristočasne aktivnosti na pasivne in aktivne.

Ženske z nižjo izobrazbo, ki so pri delu pretežno nesamostojne, so v veliki meri pasivne v prostem času. Aktivno pa preživljajo prosti čas predvsem višje izobražene ženske. Na obliko preživljanja prostega časa pri posameznih skupinah žensk gotovo pomembno vpliva sama narava dela. Kot vemo, je proizvodno delo monotono, nesamostojno in ne ponuja veliko možnosti za ustvarjalnost pri delu. To delo je tudi slabše plačano, kar se prav tako izraža v omejitvi izbire pristočasnih aktivnosti. Najpogosteje se ženske z nižjo izobrazbo posvečajo sprehodom, gledanju televizije, obiskovanju sorodnikov in prijateljev ... V manjši meri pa se ukvarjajo z aktivnimi pristočasnimi dejavnostmi, kot so hobiji, plesne prireditve, branje knjig, najmanj pa se posvečajo dodatnemu izobraževanju, kulturno-umetniškimi in duhovnim aktivnostim.

Nasprotno pa so ženske z višjo izobrazbo aktivnejše v preživljanju prostega časa. Menim, da je to povezano že s samo naravo dela, ki ga opravljajo, saj od njih zahteva angažiranost tudi po končanem delu na delovnem mestu. Po drugi strani pa jim delo ponuja več samostojnosti in ustvarjalnosti pri delu, kar se izraža v zadovoljstvu z delom, to pa pomembno vpliva na

obliko in možnosti ustvarjalnosti v prostem času. Ta skupina žensk se udeležuje vseh prostočasnih aktivnosti. Pogosteje so aktivne v dejavnostih, ki zahtevajo miselno angažiranost, ustvarjalnost (branje knjig, hobiji, izobraževalni tečaji, igranje na instrument ...). Ugotavljam, da delo vpliva na način porabe prostega časa, saj je povezano z izobrazbo in posledično s socialnim položajem.

Še enkrat pa moram poudariti, da je vzorec naše ankete premajhen za posploševanje rezultatov na celotno populacijo žensk. Pri rezultatih križanja različnih variabel so razlike dejansko zelo majhne, marsikje pa jih sploh ni.

Rezultati predstavljene ankete se lahko primerjajo z ugotovitvijo Raziskave javnega mnenja (1997) in kakovosti življenja (1994) na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, ki kažejo, da imajo ljudje premalo časa za zasebno življenje. Več časa želijo posvetiti družini in dejavnostim za prosti čas. Več kot polovica državljanov in državljanek, starih od 25 do 54 let, meni, da nima prostega časa ali ga ima premalo. Dobra tretjina želi več časa nameniti za gospodinjska opravila in skoraj polovica bi rada imela več časa za zabavo (Černigoj Sadar in Lewis, 2002:58). Avtorici nadaljujeta: »Tudi novejše kratke ankete (2002), ki so jih izpolnjevale manjše skupine kadrovskih in drugih strokovnjakov in strokovnjakinj v Sloveniji, so pokazale, da ima približno polovica včasih ali stalno težave zaradi neuravnoteženosti dela in drugih področij življenja. Ti problemi posebej izstopajo v starostni skupini od 26 let do 35 let« (Černigoj Sadar in Lewis, 2002:58).

Ženske so s pomočjo večjih izobraževalnih možnosti in z naraščajočim zavedanjem svojega položaja zgradile pričakovanja o večji enakosti v profesionalnem in družinskem življenju, kar se ne ujema z nasprotnimi tendencami na trgu dela in moškimi delovanjem v realnosti. Trg dela naj bi omogočal neodvisno ekonomsko življenje, dostopno tako moškim kot ženskam. Ženske, ki težijo h karieri in poklicnim uspehom, pa se pogosto srečujejo z nezdržljivima vlogama uspešne ženske na eni strani in matere na drugi. V gospodinjstvu in pri vzgoji ter negi otrok so še vedno močno odvisne od svojih partnerjev. Vse to se kaže v obnašanju in zavesti žensk, ki nihajo od gospodinjstva h karieri in spet nazaj, ter povzroča nova protislovja med spoloma.

Ko smo ugotavljali možnosti žensk pri izbiri prostočasnih aktivnosti, smo videli, da se ženske večinoma svobodno odločajo za aktivnosti, s katerimi se želijo ukvarjati. Težava pa se pojavi pri realizaciji teh dejavnosti, saj naletijo na ovire, ki jim preprečujejo preživeti prosti čas tako, kot si želijo. Tu so na prvem mestu družinske obveznosti ... Očitno je, da so ženske še vedno temelj družine, in to se kaže tudi v njihovem odpovedovanju aktivnostim, ki bi bile namenjene samo njim, v korist dejavnostim, ki jih preživljajo z družino, v času, ko jim to

dopuščajo družinske obveznosti. Zaključimo z ugotovitvijo, da imajo ženske, in kot kažejo mnoge raziskave, velika večina zaposlenih ljudi premalo prostega časa.

LITERATURA

- Bauman, Zygmunt (1990): Thinking sociologically. Blackwell Publishers, Oxford;
- Božović, Ratko (1975): Iskušanja slobodnog vremena. Predsedništvo Konferencije Saveza socialističke omladine Jugoslavije, Beograd;
- Beck, Ulrich (1992): Risk society: Towards a New Modernity. SAGE Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi;
- Campbell, Colin (1998): »Skrivnost in moralnost modernega potrošništva«. Družboslovne razprave, letnik XIV, št. 27/28;
- Cigale, Marija (1992): »O ženskem delu«. V: Ženske v Sloveniji – Ko odgrneš sedem tančic. Društvo iniciativa, Ljubljana;
- Černigoj Sadar, Nevenka (1976): Socialne razlike v strukturi prostega časa II. Inštitut za sociologijo in filozofijo, Ljubljana;
- Černigoj Sadar, Nevenka (1984): »Socialni in psihološki faktorji sprememb v načinu preživljanja prostega časa«. Družboslovne razprave, letnik I, št. 1, str. 126–133;
- Černigoj Sadar, Nevenka (1991): Moški in ženske v prostem času. Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana;
- Černigoj Sadar, Nevenka (1996): »Prosti čas«. V: Svetlik, Ivan (ur.): Kakovost življenja v Sloveniji. FDV, knjižna zbirka Teorija in praksa, Ljubljana;
- Černigoj Sadar, Nevenka (2000): »Spolne razlike v formalnem in neformalnem delu«. Družboslovne razprave, letnik XVI, št. 34/35;
- Černigoj Sadar, Nevenka, Lewis, Suzan (2002): »Premalo časa za zasebnost? Neuravnoteženo!«. Manager, št. 7/8, str. 58–59;

- Deem, Rosemary (2001): »Feminism and leisure studies«. V: Critcher, Chas, Bramham, Peter, Tomlinson, Alan (ur.): Sociology of leisure. E & FN Spon, London, str. 256–268;
- Dobrin, Tanja (1979): Delovni čas, odmori, počitek, dopusti, odsotnosti z dela. Zveza delavskih univerz, DDU, Ljubljana;
- Dumazedier, Joffre (1974): Sociology of leisure. Elsevier, Amsterdam, Oxford, New York;
- Featherstone, Mike (1991): Consumer culture and postmodernism. SAGE Publications, London;
- Featherstone, Mike (1998): »Mestne kulture in postmoderni življenjski stili«. Časopis za kritiko znanosti, let. 26, št. 189, str. 189–206;
- Gorup, Alenka (1981): Problemi izrabe letnega dopusta. Diplomaska naloga, FSPN, Ljubljana;
- Green, Elieen, Hebron, Sandra, Woodward, Diane (2001): »Women's leisure today«. V: Critcher, Chas, Bramham, Peter, Tomlinson, Alan (ur.): Sociology of leisure. E & FN Spon, London, str. 130–140;
- Haralambos, Michael, Holborn Martin (1999): Sociologija: teme in pogledi. DZS, Ljubljana;
- Henderson, Karla A. (1990): »The Meaning of Leisure for Women: An Integrative Review of the Reseach«. Journal of leisure research, št. 3, str. 228–243;
- Jogan, Maca (1990): Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma. FSPN, Ljubljana;
- Kaltnekar, Zdravko (1979): Spremenljivi delovni čas: Moderna organizacija. Gorenjski tisk, Kranj;

- Kanjuro Mrčela, Aleksandra (1995): »Poklicne vloge žensk – položaj žensk v sferi plačanega dela«. V: Zbornik študij »Ženske in oborožene sile«, let. 2, št. 1. Formatisk, Ljubljana;
- Kanjuro Mrčela, Aleksandra (1996): Ženske v menedžmentu. ČZP Enotnost, Ljubljana;
- Kavčič, Bogdan, Svetlik, Ivan (1979): Poglavja iz sociologije dela. Delavska enotnost, Ljubljana;
- (1994) Kvaliteta življenja v Sloveniji, Retrospektivna študija 1974–1994, Primarni vprašalnik. Univerza v Ljubljani, FDV in Inštitut za družbene vede, Ljubljana;
- Luthar, Breda (2002): Življenjski stili v medijski družbi: Aplikativni raziskovalni projekt (1999–2002). FDV, Ljubljana;
- Marx, Karl (1977, 1867): Kapital: kritika politične ekonomije. Cankarjeva založba, Ljubljana;
- McCormack, Fiona (2001): »The potential of outreach sports initiatives for young people to achieve community development and social inclusion through leisure«. V: McPherson, Gayle, Reid, Gavin: Leisure and social inclusion: New challenges for policy and provision. LSA Publications, Eastbourne;
- Mihovilović, Miro A. (1972): Slobodno vrijeme građana Jugoslavije: izvještaj i studije. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb;
- Monetti, Peter (1982): Aktivnosti delavcev izven rednega delovnega časa. Raziskovalni center za samoupravljanje, Ljubljana;
- Pelcar Pavlovčič, Lidija (1982): Razlike med spoloma v preživljanju prostega časa. Diplomaska naloga, FSPN, Ljubljana;
- Renner, Tanja (1998): »Identitete in porabništvo – stara pravila, nove igre«. Časopis za kritiko znanosti, let. 26, št. 188, str. 13–19;

- Schunter-Kleemann, Susanne (2000): »Gender mainstreaming as a strategy for modernising gender relations?«. V: Trnka, Sylvia: Family issues between gender and generations. Office for official publications of the European communities, Luxembourg;
- Svetlik, Ivan, Kos, Drago, Boh, Katja, Zrimšek, Zdravko (1988): Neformalno delo. Delavska enotnost, Ljubljana;
- Toš, Niko (1999): Vrednote v prehodu II., SJM, 1990–1998. FDV, Inštitut za družbene vede, Center za raziskovanje javnega mnenja, Ljubljana;
- Williams, Christine L. (1995): Still a man's world – Men who do women's work. University of California press, Berkeley, Los Angeles, London.

PRILOGA – ANKETNI VPRAŠALNIK

1. KAKŠNA JE VAŠA IZOBRAZBA?

- 1 nedokončana osnovna šola
- 2 končana osnovna šola
- 3 dokončana strokovna (poklicna) šola
- 4 dokončana srednja šola
- 5 dokončana višja šola
- 6 dokončana visoka šola
- 7 specializacija, magisterij, doktorat
- 8 drugo

2. ZAKONSKI STAN:

- 1 samska
- 2 poročena
- 3 zunajzakonska skupnost
- 4 razvezana
- 5 vdova

3. KOLIKO OTROK IMATE?

- 1 enega
- 2 dva
- 3 tri
- 4 štiri in več

4. KOLIKO ČASA PORABITE ZA POT OD DOMA DO SLUŽBE?

- 1 do 15 min
- 2 do 30 min
- 3 do 45 min
- 4 do 60 min
- 5 več kot 1 uro

5. KAKŠEN JE VAŠ DELOVNI ČAS?

- 1 fiksni delovni čas – izmensko delo
- 2 fiksni delovni čas – samo dopoldne
- 3 fiksni delovni čas – samo popoldne
- 4 gibljivi delovni čas
- 5 delovni čas brez vnaprej določene časovne sheme
- 6 drugo

6. ALI OPRAVLJATE DELO, KI ZAHTEVA:

- 1 samo fizični napor
- 2 več fizičnega kot intelektualnega napora
- 3 enako fizični kot intelektualni napor
- 4 več intelektualnega kot fizičnega napora
- 5 samo intelektualni napor

7. KATERI OD NASLEDNJIH ŠTIRIH OPISOV NAJBOLJE POVE, KOLIKŠNO SAMOSTOJNOST IMATE PRI SVOJEM DELU?

- 1 Ste popolnoma nesamostojni; vodja vam v celoti določa, kaj, kdaj in kako morate delati.
- 2 Ste v glavnem nesamostojni; vodja vam določa, kaj, kdaj in kako morate delati, vendar imate nekaj možnosti, da sami presodite, kaj je najbolje.
- 3 Ste deloma nesamostojni in deloma samostojni; vodja vam določa, kaj morate delati, sami pa se odločate, kako boste opravili svoje delo.
- 4 Ste v glavnem samostojni; vodja vam daje le splošna navodila, sami pa se odločate, kaj, kdaj in kako boste delali.

8. ALI STE PRI DELU NA DELOVNEM MESTU USTVARJALNI?

- 1 nikoli
- 2 občasno
- 3 pogosto
- 4 vedno

9. ALI STE ZADOVOLJNI S SVOJIM DELOM?

- 1 zelo nezadovoljna
- 2 nezadovoljna
- 3 niti nezadovoljna niti zadovoljna
- 4 zadovoljna
- 5 zelo zadovoljna

10. KAKO POGOSTO SE UKVARJATE S KAKO AKTIVNOSTJO ZA OHRANJANJE DOBRE FIZIČNE IN PSIHIČNE KONDICIJE, RECIMO S KAKO ŠPORTNO ALI TUDI KAKO DRUGO AKTIVNOSTJO?

- 1 se ne ukvarjam
- 2 manj kot 1x na mesec
- 3 1x do 3x na mesec
- 4 1x na teden
- 5 2x na teden
- 6 večkrat na teden

11. KAJ SICER POČNETE V SVOJEM PROSTEM ČASU IN KAKO POGOSTO?

NE	DA	DA	
nikoli	včasih	pogosto	
1	2	3	vrtnarite
1	2	3	hodite v kino
1	2	3	berete knjige
1	2	3	gledate televizijo
1	2	3	hodite na izlete
1	2	3	hodite v restavracije
1	2	3	hodite na ples
1	2	3	hodite na daljša potovanja izven Slovenije
1	2	3	obiskujete sorodnike in oni vas
1	2	3	obiskujete znance in prijatelje in oni vas
1	2	3	se ukvarjate s športom
1	2	3	hodite na sprehode
1	2	3	se ukvarjate s hobiji (ročnimi deli)
1	2	3	se ukvarjate z meditacijo ali kakšno drugo

1	2	3	duhovno aktivnostjo, sprostitveno tehniko
			obiskujete kakšen izobraževalni tečaj
			ali študijski krožek
1	2	3	igrate kakšen inštrument, pišete prozo, pesmi
			ali slikate
1	2	3	se ukvarjate s kakšno aktivnostjo, ki je nismo
			navedli, pa je za vas pomembna
			Katero?

12. KATERA JE VAŠA NAJBOLJ PRILJUBLJENA AKTIVNOST V PROSTEM ČASU?

Aktivnost:

13. ALI STE PREKINILI S KAKŠNO IZMED PROSTOČASNIH AKTIVNOSTI, S KATERO STE SE UKVARJALI, PREDNO STE SI USTVARILI DRUŽINO?

- 1 NE (preskok na vprašanje 15)
2 DA

14. KATERA JE TA AKTIVNOST?

Aktivnost:

15. ALI STE AKTIVNA ČLANICA KAKŠNEGA DRUŠTVA, ZDRUŽENJA, SKUPINE, POLITIČNE ORGANIZACIJE ALI STRANKE?

- 1 NE (preskok na vprašanje 17)
2 DA

16. KATERIH?

NE	DA	
1	2	kulturno-umetniško društvo
1	2	športnorekreativno društvo
1	2	počitniška zveza, planinsko društvo, zveza tabornikov
1	2	tehnično društvo (avto-moto ipd.)
1	2	društvo za urejanje okolja, turistično društvo
1	2	poklicno, profesionalno združenje
1	2	razna humanitarna združenja, skupine vzajemne pomoči

1	2	družbena gibanja
1	2	verske organizacije
1	2	politične organizacije ali stranke
1	2	druga društva, katera

17. PRIBLIŽNO KOLIKO UR NA TEDEN PORABITE ZA VSE NAŠTETE AKTIVNOSTI, S KATERIMI SE UKVARJATE V PROSTEM ČASU?

Na teden porabim povprečno ur.

18. ALI STE V LETU 2001 SVOJ DOPUST/POČITNICE OZIROMA VSAJ DEL DOPUSTA/POČITNIC PREŽIVELI IZVEN DOMA?

1	NE (preskok na vprašanje 20)
2	DA

19. KOLIKO DNI STE BILI NA POČITNICAH IZVEN DOMA?

Navedite število dni

20. KJE STE BILI NA POČITNICAH?

.....

21. ALI BI SE ŽELELI UKVARJATI S KAKŠNO AKTIVNOSTJO, S KTERO SE DO SEDAJ NISTE?

1 NE	2 DA

22. KATERA JE TA AKTIVNOST?

Aktivnost:

23. KAKO OCENJUJETE KOLIČINO SVOJEGA PROSTEGA ČASA V ZADNJEM LETU? ALI STE IMELI PROSTEGA ČASA:

1	skoraj nič
2	premalo
3	ravno prav
4	preveč

24. ALI LAHKO V VEČINI PRIMEROV IZBIRATE, S KATERIMI AKTIVNOSTMI SE BOSTE UKVARJALI V SVOJEM PROSTEM ČASU?

1 NE 2 DA

25. ALI SE LAHKO V VEČINI PRIMEROV SAMI ODLOČATE, KDAJ IN KAKO JIH BOSTE IZVAJALI?

1 NE 2 DA

26. ALI STE V SVOJEM PROSTEM ČASU USTVARJALNI?

- 1 nikoli
- 2 občasno
- 3 pogosto
- 4 vedno

27. ALI STE ZADOVOLJNI S TEM, KAKO PREŽIVLJATE SVOJ PROSTI ČAS?

- 1 zelo nezadovoljna
- 2 nezadovoljna
- 3 niti nezadovoljna niti zadovoljna
- 4 zadovoljna
- 5 zelo zadovoljna

28. ALI VAS KAJ OVIRA, DA NE PREŽIVITE SVOJEGA PROSTEGA ČASA TAKO, KOT BI ŽELELI?

1 NE 2 DA

29. KATERE SO TE OVIRE?

NE	DA	
1	2	neodobravanje oseb s katerimi živim (partner, sorodniki)
1	2	družinske obveznosti
1	2	študij
1	2	honorarno delo ali druge plačane aktivnosti
1	2	slaba splošna kondicija
1	2	pomanjkanje znanja ali ustreznih veščin

1	2	pomanjkanje časa
1	2	ni ustreznih objektov
1	2	nimate ustrezne družbe
1	2	kaj drugega

30. KOLIKO UR NA TEDEN POVPREČNO PORABITE ZA:

- 1 nadure v podjetju ur
- 2 delo izven podjetja za zaslužek ur
- 3 delo na kmetiji ur
- 4 za gospodinjska opravila ur
- 5 za druga opravila brez plačila ur
- 6 za otroke, nego in vzgojo otrok ur

31. RAZVRSTITE PO POMEMBNOСТИ NASLEDNJA PODROČJA ŽIVLJENJA
(PODROČJE, KI JE ZA VAS NAJBOLJ POMEMBNO, OZNAČITE S ŠTEVILKO 1,
TISTO, KI JE NAJMANJ POMEMBNO, S ŠTEVILKO 5)

- družbeno politične aktivnosti
- prosti čas
- religiozne aktivnosti
- družina
- delo

32. KAKŠEN JE VAŠ ODNOS DO RELIGIJE?

- 1 ste religiozni in sprejemate vse, kar vera uči
- 2 ste religiozni, vendar ne sprejemate vsega, kar vera uči
- 3 dosti razmišljate o tem, vendar si niste na jasnem, ali verujete ali ne
- 4 do religije ste ravnodušni
- 5 niste religiozni, vendar nimate nič proti religiji
- 6 niste religiozni in nasprotujete religiji

33. KAKO POGOSTO HODITE V CERKEV OZIROMA OBISKUJETE VERSKE
OBREDE?

- 1 nikoli
- 2 le ob verskih praznikih
- 3 nekajkrat na leto
- 4 enkrat do trikrat na mesec
- 5 enkrat na teden
- 6 več kot enkrat na teden

34. GLEDANO V CELOTI, ALI STE ZELO ZADOVOLJNI, DOKAJ ZADOVOLJNI,
NE PREVEČ ZADOVOLJNI ALI SPLOH NISTE ZADOVOLJNI Z ŽIVLJENJEM, KI
GA ŽIVITE?

- 1 sploh nisem zadovoljna
- 2 nisem preveč zadovoljna
- 3 sem dokaj zadovoljna
- 4 sem zelo zadovoljna

35. RADI BI VAS POVPRASALI ŠE O TEM, KAJ MISLITE IN ČUTITE GLEDE
NASLEDNJIH TRDITEV:

NE	DA	DA	
nikoli	včasih	pogosto	
1	2	3	Ali običajno najdete rešitve za probleme in težave, ki se drugim ljudem zdijo nerešljive?
1	2	3	Ali imate običajno občutek, da je težko razumeti stvari, ki se vam dogajajo v vsakdanjem življenju?
1	2	3	Ali imate običajno občutek, da kontrolirate svoje življenje?